

Judikatūras krājums

ĢENERĀLADVOKĀTES JULIANAS KOKOTES [*JULIANE KOKOTT*] SECINĀJUMI,
sniegti 2015. gada 12. martā¹

Lieta C-83/14

“CHEZ Razpredelenie Bulgaria” AD

(Administratīven sad Sofia-grad (Bulgārija) lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu)

Direktīva 2000/43/EK — Vienlīdzīgas attieksmes princips pret personām neatkarīgi no rases vai etniskās piederības — Netieša diskriminācija — Pasākuma vispārējais un kolektīvais raksturs — Stigmatizējoša ietekme — Persona, kura nepieder diskriminētajai etniskajai grupai, bet ir cietusi no diskriminācijas saistības dēļ (“discrimination par association”, “discrimination par ricochet”) — Pilsētu teritorijas, kurās pārsvarā dzīvo romu kopienas pārstāvji — Elektroenerģijas skaitītāju uzstādīšana patērētājiem neaizsniedzamā augstumā — Pamatojums — Cīņa pret krāpniecību un ļaunprātīgu rīcību — Direktīvas 2006/32/EK un 2009/72/EK — Galapatērētāja iespēja nolasīt individuālo elektroenerģijas patēriņu

I – Ievads

1. Izskatot ar diskrimināciju saistītas problēmas, dažkārt pirmajā plānā izvirzās konkrētās personas individuālā situācija. Tā tas tomēr nav šajā lietā, kura attiecas uz diskriminācijas etniskās piederības dēļ aizliegumu atbilstoši Savienības tiesībām. Nenoliedzami, ka arī šīs lietas pamatā ir privātpersonas celta prasība, tomēr tās centrālais jautājums ir par to pasākumu vispārējo un kolektīvo raksturu, kuri attiecas uz vienu iedzīvotāju grupu kopumā un kuru ietekme ir tāda, ka tie var stigmatizēt visas šai grupai piederīgās personas, kā arī to sociālo vidi.

2. Konkrēti, runa ir par Bulgārijas pilsētā Dupnicā [*Dupnitsa*] – kā arī citviet – pastāvošo praksi, atbilstoši kurai galapatērētāju elektroenerģijas skaitītāji tajās pilsētas teritorijās, kurās pārsvarā dzīvo romu kopienas pārstāvji, tiek uzstādīti aptuveni 6 metru augstumā, tādējādi padarot neiespējamu to parasto vizuālo kontroli, lai gan citviet elektroenerģijas skaitītāji tiek uzstādīti aptuveni 1,70 m augstumā un tādējādi ir patērētājiem viegli pārredzami. Šī prakse ir pamatota ar nelikumīgām darbībām, kas tiek veiktas saistībā ar elektroenerģijas skaitītājiem, un ar nelikumīgu pievienošanu elektroenerģijas tīklam, kas esot plaši izplatīta parādība “romu rajonos”.

3. Secinājumos, kurus sniedzu lietā *Belov*², es jau pirmoreiz detalizēti aplūkoju šo problemātiku un izvērtēju to Savienības tiesībās paredzētā diskriminācijas etniskās piederības dēļ aizlieguma gaismā. Šajā ziņā es arī atgādināju romu tautības pārstāvju sociālās atstumtības kontekstu, kā arī ļoti sliktos sociālos un ekonomiskos apstākļus, kādos šī kopiena dzīvo ļoti daudzās Eiropas teritorijās.

1 — Oriģinālvaloda – vācu.

2 — Secinājumi lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585).

4. Šobrīd izskatāmā lieta sniedz iespēju atsevišķos punktos precizēt iepriekš sniegto vērtējumu. Tas attiecas, pirmkārt, uz tiešas un netiešas diskriminācijas etniskās piederības dēļ nošķiršanu. Otrkārt, ir jāizvērtē, vai un attiecīgā gadījumā kādā mērā personas, kuras pašas nepieder nelabvēlīgākajā situācijā esošajai etniskajai grupai, iepriekš minētās prakses dēļ tomēr var ciest no “diskriminācijas saistības dēļ” (vācu valodā “mitdiskriminiert sein”, franču valodā: “*discrimination par association*” vai arī “*discrimination par ricochet*”). Tāpat – kā savulaik arī lietā *Belov* – ir jāizvērtē kolektīvo pasākumu, kuriem ir stigmatizējoša ietekme, pamatošanas iespējas.

5. Pretēji lietai *Belov*³ šobrīd izskatāmā lieta nerada ar kompetenci vai pieņemamību saistītas problēmas, jo ir vispārzināms, ka Bulgārijas iesniedzējtiesa ir tiesa LESD 267. panta izpratnē.

II – Atbilstošās tiesību normas

A – Savienības tiesības

6. Savienības tiesisko regulējumu šajā lietā veido Pamattiesību hartas 21. pants, kā arī Direktīva 2000/43/EK⁴. Papildus jāmin arī Direktīva 2006/32/EK⁵ un 2009/72/EK⁶, kurās ir ietverti noteikumi attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu un enerģijas galapatēriņa efektivitāti.

1) Diskriminācijas novēršanas direktīva 2000/43

7. Direktīvas 2000/43 mērķis atbilstoši tās 1. pantam ir “noteikt sistēmu, lai apkarotu diskrimināciju rasu vai etniskas piederības dēļ ar nolūku, lai vienādas attieksmes princips stātos spēkā dalībvalstīs”.

8. Direktīvas 2000/43 2. pantā tostarp ir iekļauta šāda definīcija:

“1. Šajā direktīvā vienādas attieksmes princips nozīmē to, ka nav ne tiešas, ne netiešas diskriminācijas rasu vai etniskas piederības dēļ.

2. Šā panta 1. punkta mērķiem:

- a) tiek pieņemts, ka tiešā diskriminācija iestājas tad, kad salīdzināmā situācijā pret vienu personu izturas, ir izturējušies vai izturētos sliktāk nekā pret otru personu rasu vai etniskas piederības dēļ;
- b) tiek pieņemts, ka netiešā diskriminācija iestājas tad, kad acīmredzami neitrāls noteikums, kritērijs vai prakse nostāda kādas rasu vai etniskas piederības personas īpaši nelabvēlīgā situācijā, salīdzinot ar citām personām, ja vien šāds noteikums, kritērijs vai prakse nav objektīvi attaisnojams ar tiesisku mērķi un ja vien tas nav proporcionāls un vajadzīgs šāda mērķa sasniegšanas līdzeklis.

3 — Spriedumā *Belov* (C-394/11, EU:C:2013:48) Tiesa atzina, ka tai nav kompetences izskatīt tai iesniegto lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu, jo iesniedzējtiesa nevarēja tikt kvalificēta kā tiesa LESD 267. panta izpratnē.

4 — Padomes 2000. gada 29. jūnija Direktīva 2000/43/EK, ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības (OV L 180, 22. lpp.).

5 — Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 5. aprīļa Direktīva 2006/32/EK, par enerģijas galapatēriņa efektivitāti un energoefektivitātes pakalpojumiem un ar ko atceļ Padomes Direktīvu 93/76/EEK (OV L 114, 64. lpp.). Lai arī iepriekš minētā direktīva ar 2014. gada 4. jūniju tika atcelta un aizstāta ar Direktīvu 2012/27/ES (OV L 315, 1. lpp.), tā tomēr *ratione temporis* joprojām ir piemērojama šajā lietā, jo strīdīgais KZD lēmums šajā lietā tika pieņemts pirms 2014. gada 4. jūnija.

6 — Eiropas Parlamenta un Padomes 2009. gada 13. jūlija Direktīva 2009/72/EK par kopīgiem noteikumiem attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu un par Direktīvas 2003/54/EK atcelšanu (OV L 211, 55. lpp.).

3. Par uzņēmānos uzskata diskrimināciju 1. panta nozīmē, kad vērojama nevēlama ar rasu vai etnisku piederību saistīta uzvedība ar mērķi pārkāpt personas cieņu un veidot baiļpilnu, nežēlīgu, degradējošu, pazemojošu vai noziedzīgu vidi. Šajā kontekstā uzņēmānās jēdzienu var definēt saskaņā ar dalībvalstu tiesību aktiem un praksi.

[..]”

9. Direktīvas 2000/43 piemērošanas joma tās 3. pantā ir noteikta šādi:

“1. Nepārsniedzot Kopienai piešķirtās pilnvaras, šo direktīvu piemēro visām personām gan valsts, gan privātajā sektorā, to skaitā arī valsts iestādēs, attiecībā uz:

[..]

h) piekļuvi pakalpojumiem un precēm un to piegādi, kas ir pieejami sabiedrībai, tostarp dzīvokļu apgādi.

[..]”

10. Direktīvas 2000/43 8. panta 1. punktā attiecībā uz pierādīšanas pienākumu ir ietverti šādi noteikumi:

“Dalībvalstis veic tādus pasākumus, kādi saskaņā ar attiecīgo valstu tiesisko sistēmu ir vajadzīgi, lai nodrošinātu to, ka gadījumā, ja personas, kuras uzskata, ka viņas saskārušās ar netaisnību, jo pret viņām nav piemērots vienādas attieksmes princips, tiesā vai kādā citā kompetentā iestādē uzrāda faktus, pēc kuriem var secināt, ka ir bijusi tieša vai netieša diskriminācija, tad atbildētājam jāpierāda, ka nav noticis vienādas attieksmes principa pārkāpums.”

11. Papildus jānorāda arī uz Direktīvas 2000/43 preambulas 16. apsvērumu:

“Svarīgi, lai visas fiziskās personas tiktu pasargātas no diskrimināciju rasu vai etniskās piederības dēļ. Vajadzības gadījumā un saskaņā ar savas valsts tradīcijām un praksi dalībvalstīm būtu jāparedz arī juridisko personu aizsardzība, ja tās cieš no diskriminācijas savu biedru rasu vai etniskās piederības dēļ”.

2) Direktīvas attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu un enerģijas galapatēriņa efektivitāti

12. Direktīvas 2006/32 mērķis ir uzlabot enerģijas galapatēriņa efektivitāti dalībvalstīs, veicot dažādus pasākumus, tostarp pasākumus galapatēriņa energoefektivitātes uzlabošanai. Tās preambulas 29. apsvērumā tostarp ir ietverts šāds formulējums:

“Lai tiešie lietotāji būtu labāk informēti, pieņemot lēmumus saistībā ar enerģijas patēriņu to individuālām vajadzībām, viņiem būtu jānodrošina pietiekams informācijas daudzums par šo tēmu [..]. Turklāt patērētāji būtu aktīvi jāmudina regulāri pārbaudīt savu skaitītāju rādījumus.”

13. Turklāt saskaņā ar Direktīvas 2006/32 13. panta 1. punktu:

“Dalībvalstis nodrošina, ka, ciktāl tas ir tehniski iespējams, rentabli un samērīgi saistībā ar iespējamo enerģijas ietaupījumu, elektroenerģijas, dabasgāzes, komunālās apkures un/vai dzesēšanas sistēmas un mājāsaimniecību karstā ūdens tiešajiem patērētājiem par konkurētspējīgu cenu nodrošina individuālus skaitītājus, kas precīzi ataino tiešā patērētāja faktisko enerģijas patēriņu un kas sniedz informāciju par faktisko izmantošanas laiku.

[..]”

14. Direktīvā 2009/72 ir ietverti kopīgi noteikumi attiecībā uz elektroenerģijas ražošanu, pārvadi, sadali un piegādi, un tajā ir noteikta elektroenerģijas nozares organizācijas un darbības kārtība. Saskaņā ar šīs direktīvas 3. panta 7. punktu dalībvalstis veic “atbilstīgus pasākumus, lai aizsargātu tiešos lietotājus”, kas vismaz attiecībā uz mājsaimniecību lietotājiem ietver minētās direktīvas I pielikumā minētos pasākumus.

15. Atbilstoši Direktīvas 2009/72 I pielikuma 1. punktam “Patērētāju aizsardzības pasākumi” “[direktīvas] 3. pantā minētie pasākumi ir paredzēti, lai nodrošinātu to, ka lietotāji:

[..]

h) var piekļūt saviem patēriņa datiem [..]; [un]

i) pietiekami bieži saņem pienācīgu informāciju par faktisko elektroenerģijas patēriņu un izmaksām, lai varētu regulēt savu elektroenerģijas patēriņu. [..] Pienācīgi jāņem vērā šādu pasākumu rentabilitāte. Par šo pakalpojumu no patērētāja neiekasē papildu maksu;

[..].”

B – Bulgārijas tiesības

16. Lai transponētu virkni Eiropas Savienības tiesību aktu, tostarp Direktīvu 2000/43, Bulgārijā tika pieņemts Likums par aizsardzību pret diskrimināciju⁷ (turpmāk tekstā – “ZZD”), kura 4. pantā ir noteikts:

“1. Ir aizliegta jebkāda tieša vai netieša diskriminācija, pamatojoties uz dzimumu, rasi, tautību, etnisko piederību, cilvēka genomu, pilsonību, izcelsmi, reliģiju vai ticību, izglītību, pārliecību, politisko piederību, personisko vai sabiedrisko stāvokli, invaliditāti, vecumu, seksuālo orientāciju, ģimenes stāvokli, mantisko stāvokli vai jebkādu citu pazīmi, kas ir noteikta likumā vai starptautiskā līgumā, kura līgumslēdzēja puse ir Bulgārijas Republika.

2. Par tiešu diskrimināciju ir uzskatāma jebkura nelabvēlīgāka attieksme pret kādu personu, pamatojoties uz 1. punktā minētajām iezīmēm, salīdzinājumā ar attieksmi, kāda salīdzināmos un līdzīgos apstākļos pastāv, ir pastāvējusi vai pastāvēs pret citu personu.

3. Netieša diskriminācija iestājas tad, kad acīmredzami neitrāls noteikums, kritērijs vai prakse, pamatojoties uz 1. punktā minētajām iezīmēm, rada kādai personai nelabvēlīgāku situāciju, salīdzinot ar citām personām, ja vien šāds noteikums, kritērijs vai prakse nav objektīvi attaisnojams ar tiesisku mērķi un ja vien tas nav samērīgs un vajadzīgs šāda mērķa sasniegšanas līdzeklis.”

17. ZZD papildu noteikumu 1. punktā turklāt ir noteikts:

“Šajā likumā:

[..]

7) ar “nelabvēlīgu attieksmi” ir jāsaprot jebkāds akts, darbība vai bezdarbība, kas tieši vai netieši apdraud tiesības vai leģitīmas intereses;

⁷ — *Zakon za zashhita ot diskriminatstia.*

- 8) ar “pamatojoties uz 4. panta 1. punktā minētajām iezīmēm” ir jāsaprot, pamatojoties uz diskriminētas personas vai arī personas, ar kuru tā ir saistīta vai attiecībā uz kuru ir jāpieņem, ka tā ar viņu ir saistīta, ja šī saistība ir diskriminācijas iemesls, faktiski tagadnē vai pagātnē vai arī paredzamo vienas vai vairāku iezīmju pastāvēšana;

[..].”

18. Tāpat lūgumā sniegt prejudiciālu nolēmumu ir ietvertas atsauces arī uz citām valsts tiesību normām saistībā ar ZZZ un Enerģētikas likumu (*Energiewirtschaftsgesetz*)⁸ (turpmāk tekstā – “ZE”), kuras es šeit neatspoguļošu.

III – Fakti un pamatlieta

A – Fakti

19. *Anelia Georgieva Nikolova* veic individuālo komercdarbību Dupnicas pilsētā. Viņai šajā pilsētā “Gizdova Mahala” rajonā pieder pārtikas veikals, kuru ar elektroenerģiju apgādā uzņēmums *CHEZ Razpredelenie Bulgaria*⁹.

20. *Gizdova Mahala* rajons tiek uzskatīts par lielāko Dupnicas pilsētas romu tautības pārstāvju apdzīvoto rajonu. Tajā pārsvarā dzīvo tieši romu etniskās kopienas pārstāvji. Tomēr *A. G. Nikolova* pati *nepieder* minētajai etniskajai grupai¹⁰.

21. 1999. un 2000. gadā elektroenerģijas skaitītāji¹¹ visiem patērētājiem, kurus minētajā rajonā šobrīd apgādā *CHEZ*, tika izvietoti aptuveni 6 m augstos elektrības stabos, kas nav pieejami parastai vizuālai apskatei. Ir vispārzināms, ka šāda prakse¹² pastāv tikai tajos pilsētas rajonos, kurus pārsvarā apdzīvo romu tautības pārstāvji, un tā šajos rajonos tiek piemērota pilnīgi visiem patērētājiem neatkarīgi no tā, vai tie pieder šai etniskajai grupai vai nē. Šāda prakse ir pamatota ar ārkārtīgi lielo neatļautu manipulāciju ar elektroenerģijas skaitītājiem skaitu un pastāvīgo prettiesisko pieslēgšanos elektrotīklam šajos pilsētas rajonos. Citos rajonos elektroenerģijas skaitītāji visiem patērētājiem – arī romu etniskajai grupai piederīgajiem patērētājiem – tiek uzstādīti brīvi pieejamā aptuveni 1,70 m augstumā, pārsvarā izvietojot tos patērētāju mājokļos, uz ēku fasādēm vai pie žoga.

22. Lai patērētāji vismaz netieši varētu nolasīt savu patēriņu arī no lielākā augstumā izvietotajiem elektroenerģijas skaitītājiem, *CHEZ* atbilstoši saviem vispārīgajiem tirdzniecības nosacījumiem apņēmas pēc patērētāja rakstveida lūguma iesniegšanas 3 dienu laikā bez maksas nodrošināt to ar speciālo transportlīdzekli ar pacelēju, ar kura palīdzību *CHEZ* darbinieki var piekļūt skaitītājiem, lai nolasītu rādījumus. Līdz šim brīdim neviens patērētājs tomēr vēl nav izmantojis šo iespēju. Patērētājiem ir arī iespēja par maksu izvietot kontrolskaitītāju savā mājoklī. Citas iespējas veikt vizuālu rādījumu nolasījumu šajos pilsētas rajonos dzīvojošajiem iedzīvotājiem nav.

23. Saskaņā ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu plašsaziņas līdzekļos tiek ziņots par jaunu elektroenerģijas skaitītāju veidu ar nolasīšanas iespēju no attāluma, kuri elektroenerģijas uzņēmumam ziņo par manipulācijas mēģinājumiem.

8 — *Zakon za energetikata*.

9 — Turpmāk tekstā – “*CHEZ*”.

10 — Kā savos Tiesā iesniegtajos rakstveida apsvērumos ir precizējusi pati *A. G. Nikolova*.

11 — Lūgumā sniegt prejudiciālu nolēmumu – atbilstoši *ZE* 120. pantā izmantotajai terminoloģijai – ir ietverta atsauce uz “komercuzskaites mēraparātu”, kas tiek izmantots galapatērētāju patērētās elektroenerģijas uzskaitēi. Vienkāršības labad es tomēr turpināšu lietot daudz izplatītāko terminu “elektroenerģijas skaitītājs”, kurš ir sastopams arī Savienības tiesībās, piemēram, daudzās Direktīvas 2006/32 valodu redakcijās.

12 — Turpmāk tekstā arī – “apstrīdētā prakse”.

B – Pamatlieta

24. 2008. gada 5. decembrī *A. G. Nikolova* iesniedza sūdzību Bulgārijas Komisijā aizsardzībai pret diskrimināciju¹³ (*KZD*) par strīdīgās *CHEZ* prakses diskriminējošo raksturu. Savā sūdzībā viņa norādīja uz “tiešu diskrimināciju” viņas “tautības” dēļ¹⁴. Tāpat viņa apgalvoja, ka viņas elektrības rēķini ir pārmērīgi lieli salīdzinājumā ar viņas faktisko patēriņu, un pauda aizdomas, ka *CHEZ* bija piemērojis pārmērīgi augstu patēriņa vērtību, lai kompensētu citviet attiecīgajā rajonā radušos zaudējumus. Visbeidzot *A. G. Nikolova* norādīja, ka elektroenerģijas skaitītāju izvietošana parastai vizuālai apskatei nepieejamā augstumā nebija ļāvusi viņai nolasīt skaitītāja rādījumus un pārbaudīt elektrības rēķinus.

25. Iesniedzējtiesas pieprasītajā tehniskajā ekspertīzē tika konstatēts, ka *A. G. Nikolova* gadījumā nav notikusi nedz neatļauta iejaukšanās, nedz arī prettiesiska pieslēgšanās elektrotīklam.

26. Ar 2010. gada 6. aprīļa lēmumu *KZD* konstatēja, ka apstrīdētā prakse ir uzskatāma par “netiešu diskrimināciju” “tautības” iezīmes dēļ un ka tā nav pamatojama. Tomēr *CHEZ* pārsūdzēja šo lēmumu *Varhoven administrativen sad*¹⁵, kura ar 2011. gada 19. maija spriedumu to atcēla, it īpaši pamatojoties uz to, ka nav saprotams, saistībā ar kādu citu tautību *A. G. Nikolova* ir tikusi diskriminēta. Lieta tika nodota atpakaļ *KZD* pārskatīšanai.

27. 2012. gada 30. maijā *KZD* pieņēma jaunu lēmumu šajā lietā un konstatēja “tiešu diskrimināciju” *A. G. Nikolova* “personiskās situācijas” dēļ. Kā pamatojumu *KZD* norādīja, ka *A. G. Nikolova* uzņēmuma atrašanās vietas dēļ *CHEZ* pret viņu esot attiecies mazāk labvēlīgi nekā pret citiem saviem klientiem, kuru elektroenerģijas skaitītāji esot piestiprināti vizuālajai kontrolei pieejamās vietās. *KZD* lika *CHEZ* izbeigt šo pārkāpumu, atjaunot vienlīdzīgu attieksmi pret *A. G. Nikolova* un atturēties no šādas diskriminējošas prakses nākotnē.

28. *CHEZ* vēlreiz pārsūdzēja šo lēmumu, un šī pārsūdzība šobrīd tiek izskatīta iesniedzējtiesā *Administrativen sad Sofia-grad*¹⁶. Pamatlietā *CHEZ* atbalsta Valsts elektroenerģijas un ūdens padeves regulēšanas komisija¹⁷ (*DKEVR*).

29. Iesniedzējtiesa uzskata, ka šī lieta nav jāizvērtē no “tautības” vai “personiskās situācijas” viedokļa, bet gan ņemot vērā “aizsargāto personisko iezīmi “etniskā piederība””. Iesniedzējtiesa sliecas uzskatīt, ka *A. G. Nikolova* ir cietusi no tiešas diskriminācijas etnisku iemeslu dēļ. Pēc šīs tiesas domām, *A. G. Nikolova* piederība romu etniskajai grupai izriet no tā, ka viņa pati “identificē” sevi ar sava rajona romu tautības pārstāvjiem.

IV – Lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu un tiesvedība Tiesā

30. Ar 2014. gada 5. februāra lēmumu, kas Tiesā tika saņemts 2014. gada 17. februārī, *Administrativen sad Sofia-grad* iesniedza Tiesai lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu par ne mazāk kā desmit ļoti detalizētiem jautājumiem, kas ir formulēti šādi:

- “1) Vai Direktīvā 2000/43/EK un Eiropas Savienības Pamattiesību hartā izmantotais jēdziens “etniskā piederība” ir interpretējams tādējādi, ka tajā ietilpst tāda blīva Bulgārijas valstspiederīgo grupa ar romu etnisko piederību kā tā, kas dzīvo Dupnicas pilsētas rajonā “Gizdova Mahala”?

13 — Komisija za zashtita ot diskriminatsia.

14 — Tiesvedības valodā – “narodnost” (народност).

15 — Bulgārijas Augstākā administratīvā tiesa.

16 — Sofijas pilsētas Administratīvā tiesa.

17 — Darzhavna komisija po energiyno i vodno regulirane.

- 2) Vai jēdziens “salīdzināma situācija” Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) apakšpunkta izpratnē ir piemērojams pamatlietā aplūkotojos faktiskajos apstākļos, kur romu pilsētas rajonos komercuzskaites mēraparāti tiek piestiprināti 6–7 metru augstumā, bet citos pilsētas rajonos, kuros nav blīvs romu tautības iedzīvotāju skaits, tie parasti tiek piestiprināti mazāk nekā 2 metru augstumā?
- 3) Vai Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) apakšpunkts ir interpretējams tādējādi, ka komercuzskaites mēraparātu piestiprināšanas romu pilsētas rajonos 6–7 metru augstumā dēļ attieksme pret iedzīvotājiem ar romu etnisko piederību ir uzskatāma par nelabvēlīgāku nekā pret iedzīvotājiem ar citu etnisko piederību?
- 4) Ja runa ir par nelabvēlīgāku attieksmi, vai iepriekš minētā tiesību norma ir interpretējama tādējādi, ka šī attieksme pamatlietā aplūkotojos faktiskajos apstākļos pilnībā vai daļēji ir balstīta uz faktu, ka runa ir par romu etnisko grupu?
- 5) Vai saskaņā ar Direktīvu 2000/43 ir pieļaujama tāda valsts tiesību norma kā 1. punkta 7. apakšpunkts *Zakon za zashtita ot diskriminatsia* (Likums par aizsardzību pret diskrimināciju) papildu noteikumos, saskaņā ar kuru jebkāds akts, darbība un bezdarbība, kas tieši vai netieši apdraud tiesības vai leģitīmas intereses, ir “nelabvēlīga attieksme”?
- 6) Vai jēdziens “acīmredzami neitrāl[a] prakse” Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunkta izpratnē ir piemērojams *CEZ Razpredelenie Bulgaria AD* praksei komercuzskaites mēraparātus piestiprināt 6–7 metru augstumā? Kā ir interpretējams jēdziens “acīmredzami” – vai tā, ka šī prakse acīmredzami ir neitrāla, vai arī tā, ka tā neitrāla izrādās tikai pirmajā brīdī, t.i., šķietami neitrāla?
- 7) Vai, lai Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunkta izpratnē pastāvētu netieša diskriminācija, ir nepieciešams, lai neitrālā prakse, pamatojoties uz personu rasi vai etnisko piederību, radītu tām īpaši nelabvēlīgu situāciju, vai arī ir pietiekami, ka šī prakse skar tikai personas ar noteiktu etnisko piederību? Vai šajā ziņā saskaņā ar Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktu ir pieļaujama tāda valsts tiesību norma kā *ZZD* 4. panta 3. punkts, saskaņā ar kuru netieša diskriminācija pastāv, ja personai tās iezīmju (tostarp etniskās piederības) dēļ saskaņā ar 1. punktu tiek radīta nelabvēlīgāka situācija?
- 8) Kā Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunkta izpratnē ir interpretējams jēdziens “īpaši nelabvēlīga situācija”? Vai tas atbilst Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) apakšpunktā izmantotajam jēdzienam “sliktāka izturēšanās” [“nelabvēlīgāka attieksme”], vai arī tajā ir aptverti tikai īpaši būtiski, acīmredzami un smagi nevienlīdzīgas attieksmes gadījumi? Vai izskatāmajā lietā aprakstītā prakse atspoguļo īpaši nelabvēlīgu situāciju? Vai, lai noliegtu netiešu diskrimināciju (nepārbaudot, vai attiecīgā prakse ir pamatota, atbilstoša un nepieciešama saistībā ar leģitīma mērķa sasniegšanu), ir pietiekami, ka nepastāv īpaši nelabvēlīgu situāciju radošs īpaši būtisks, acīmredzams un smags nevienlīdzīgas attieksmes gadījums?
- 9) Vai saskaņā ar Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) un b) apakšpunktu ir pieļaujama tāda valsts tiesību norma kā *ZZD* 4. panta 2. un 3. punkts, kuros, lai pastāvētu tieša diskriminācija, tiek prasīta “nelabvēlīgāka izturēšanās” un, lai pastāvētu netieša diskriminācija, “nelabvēlīgākas situācijas radīšana”, nenošķirot, kā tas ir darīts direktīvā, tās atkarībā no attiecīgās nelabvēlīgās izturēšanās smaguma pakāpes?
- 10) Vai Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunkts ir interpretējams tādējādi, ka aplūkotā *CEZ Razpredelenie Bulgaria AD* prakse saistībā ar elektrotīkla drošības nodrošināšanu un atbilstošu patērētās elektroenerģijas uzskaiti faktiski ir pamatota? Vai šī prakse ir atbilstoša, arī

ņemot vērā atbildētājas pienākumu nodrošināt patērētājiem brīvu piekļuvi elektroenerģijas skaitītāja rādījumiem? Vai šī prakse ir vajadzīga, ja no publikācijām medijos ir zināmi citi tehniski un finansiāli pieejami līdzekļi komercuzskaites mērāparātu drošības nodrošināšanai?”

31. Rakstveida procesā Tiesā rakstveida apsvērumus iesniedza *CHEZ, A. G. Nikolova, KZD*, Bulgārijas valdība un Eiropas Komisija. Izņemot *KZD*, šie paši lietas dalībnieki piedalījās arī tiesas sēdē 2015. gada 13. janvārī.

V – Vērtējums

32. Iestādes un tiesas, kas izskatīja lietu valsts līmenī, ir izvērtējušas pamatlietā pastāvošo situāciju no dažādiem aspektiem, it īpaši saistībā ar valsts tiesībās aizliegto diskrimināciju “tautības” un “personiskās situācijas” dēļ. Tomēr no Savienības tiesību viedokļa vienīgais jautājums, kas šajā ziņā rodas, ir par to, vai tāda prakse kā pamatlietā ir uzskatāma par diskrimināciju etniskās piederības dēļ Direktīvas 2000/43 izpratnē. Arī *Administrativen sad Sofia-grad* lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu mērķis ir tikai šī jautājuma noskaidrošana.

33. Man šķiet lietderīgi sadalīt iesniedzējtiesas uzdotos visaptverošos jautājumus pa tematiem, nodalot diskriminācijas aizlieguma piemērošanas jomu (skat. tūlīt sekojošo A daļu), diskriminācijas jēdzienu (skat. tālāk tekstā B daļu) un iemeslus apstrīdētās prakses iespējamajam pamatojumam (skat. tālāk tekstā C daļu).

A – Diskriminācijas aizlieguma etniskās piederības dēļ piemērojamība

34. Pirmkārt, ir jāizvērtē, vai tāda situācija kā pamatlietā ietilpst diskriminācijas aizlieguma etniskās piederības dēļ piemērošanas jomā atbilstoši Direktīvai 2000/43.

35. Kā ir atzinusi iesniedzējtiesa, tā nav veltījusi atsevišķu jautājumu šai problemātikai, neskaitot visai miklainu pirmajā jautājumā ietvertu atsauci uz “blīvu Bulgārijas valstspiederīgo grupu ar romu etnisko piederību”. Saskaņā ar lūguma sniegt prejudiciālu jautājumu pamatojumu iesniedzējtiesa tomēr sagaida, lai Tiesa paustu skaidru nostāju par to, vai uz tādu praksi kā pamatlietā apstrīdētā prakse attiecas diskriminācijas aizliegums.

1) Materiālā piemērojamība

36. *CHEZ* ir vienīgais lietas dalībnieks, kas uzskata, ka apstrīdētā prakse nekādā ziņā neietilpst Direktīvas 2000/43 materiālajā piemērošanas jomā.

37. Šis arguments, uz kuru minētais uzņēmums iepriekš bija atsaucies arī lietā *Belov*, nav atbalstāms.

38. Tā kā tā ir daļa no tādu preču piegādes un pakalpojumu sniegšanas, kas ir pieejami sabiedrībai, nav apstrīdams, ka elektroenerģijas piegāde ir viena no jomām, kurās atbilstoši Direktīvas 2000/43 3. panta 1. punkta h) apakšpunktam ir aizliegta diskriminācija rases vai etniskās piederības dēļ.

39. Kā es jau detalizēti izskaidroju lietā *Belov*¹⁸, nevar arī uzskatīt, ka elektroenerģijas piegāde ir nediskriminējoša, ja vispārīgie noteikumi, saskaņā ar kuriem patērētājiem tiek piegādāta elektroenerģija, arī nav nediskriminējoši. Elektroenerģijas skaitītāju nodrošināšana ir daļa no šiem vispārīgajiem noteikumiem, atbilstoši kuriem *CHEZ* apgādā savus klientus ar elektroenerģiju.

18 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 59.–65. punkts).

40. Tāpat arī elektroenerģijas iekšējā tirgus regulācija, kas ietver arī informācijas sniegšanu galapatērētājiem par to elektroenerģijas patēriņu ar elektroenerģijas skaitītāju palīdzību, ir viena no jomām, kurās Savienības likumdevējam ir kompetence. Tādējādi ir izpildīts arī Direktīvas 2000/43 3. panta 1. punkta sākumā ietvertais nosacījums, saskaņā ar kuru minētā direktīva ir piemērojama, nepārsniedzot Savienībai piešķirtās pilnvaras¹⁹.

41. Līdz ar to apstrīdētā prakse ietilpst Direktīvas 2000/43 materiālās piemērošanas jomā.

2) Piemērojamība personām

42. Direktīvas 2000/43 piemērojamība personām, kurai es tagad pievērsīšos, ir daudz interesantāka nekā tās materiālā piemērojamība šajā lietā. Iesniedzējtiesa ir pievērsusies šai problemātikai savā pirmajā jautājumā, kurā ir norādīts uz “blīvu Bulgārijas valstspiederīgo grupu ar romu etnisko piederību”, un ir piebildusi, ka Bulgārijā romu tautības pārstāvjiem ir etniskās minoritātes statuss.

43. No Eiropas perspektīvas raugoties, ir jānorāda, ka romu tautības pārstāvji, kā vispārīgi ir ticis atzīts, ir uzskatāmi par atsevišķu etnisko grupu, kurai ir vajadzīga īpaša aizsardzība. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (ECT) it īpaši ir paudusi šādu nostāju šajā ziņā²⁰. Tās judikatūra ir jāņem vērā, interpretējot un piemērojot Savienības tiesībās paredzēto diskriminācijas aizliegumu rases un etniskās piederības dēļ, kurš šobrīd ir ietverts tādā primāro tiesību aktā kā Pamattiesību hartas 21. pants²¹.

44. Tikai ar konstatējumu, ka romu tautības pārstāvji ir atsevišķa etniska grupa, vien tomēr nav pietiekami, lai šajā lietā sniegtu apmierinošu atbildi uz jautājumu par Direktīvas 2000/43 piemērojamību personām. Vēl ir jāizvērtē, vai un kādā mērā *A. G. Nikolova* situācijā esoša persona tādos apstākļos kā pamatlietā var atsaukties uz diskriminācijas aizliegumu etniskās piederības dēļ.

a) Vai prasītāju var uzskatīt par romu tautības pārstāvi?

45. Vērtējums ir jāsāk ar to, ka saskaņā ar Savienības tiesībām visi kādas etniskās grupas pārstāvji tiek aizsargāti pret jebkāda veida diskrimināciju to etniskās piederības dēļ.

46. Tomēr *A. G. Nikolova*, ar kuras iesniegto sūdzību tika uzsākta pamatlīta, lietas īpašā iezīme ir tāda, ka prasītāja pati Tiesā ir tieši atzinusi, ka viņa *nepieder* romu etniskajai grupai.

47. Lai arī šajā lietā pastāvošo faktisko apstākļu izvērtēšana un tiesību aktu – tostarp Savienības tiesību – piemērošana šiem apstākļiem var ietilpt tikai iesniedzējtiesas kompetencē, Tiesas uzdevums ir sniegt iesniedzējtiesai jebkādas norādes, kas var būt noderīgas pamatlietā pastāvošā strīda atrisināšanai²².

48. Šajā ziņā ir jānorāda, ka no *A. G. Nikolova* rīcības pamatlietā, it īpaši no viņas sūdzības par etnisko diskrimināciju, nevar uzreiz secināt, ka viņa pati būtu atzīstama par romu etniskās grupas pārstāvi.

19 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 66. punkts).

20 — ECT, 2007. gada 13. novembra spriedums *D. H. u.c. pret Čehijas Republiku* (sūdzība Nr. 57325/00, *Recueil des arrêts et décisions* 2007-IV, 182. punkts apvienojumā ar 175. punktu).

21 — Hartas 21. panta 1. punktā tostarp ir ietverta atsauce uz ECPAK 14. pantu. Ciktāl Hartas 21. panta 1. punkts atbilst ECPAK 14. pantam, “to piemēro saskaņā ar minēto pantu” (Paskaidrojumi attiecībā uz Pamattiesību hartu, OV 2007, C 303, 17. [24]. lpp.; šie paskaidrojumi tika izstrādāti, lai sniegtu norādes Hartas interpretācijai, un saskaņā ar LESD 6. panta 1. punktu apvienojumā ar Hartas 52. panta 7. punktu Savienības un dalībvalstu tiesām tie ir pienācīgi jāievēro).

22 — Pastāvīgā judikatūra; skat. tostarp spriedumus *Gauchard* (20/87 EU:C:1987:532, 5. punkts), *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 19. punkts), *MOTOE* (C-49/07, EU:C:2008:376, 30. punkts) un *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 41.–43. punkts).

49. Nenoliedzami, ir iespējams, ka *A. G. Nikolova* “identificē” sevi ar *Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošajiem romu tautības pārstāvjiem, ciktāl viņu tāpat kā visus pārējos šī rajona iedzīvotājus ir ietekmējusi apstrīdētā prakse un viņa ir cietusi no tās stigmatizējošās ietekmes. Tomēr tas pats par sevi uzreiz nenozīmē, ka *A. G. Nikolova* pati būtu iekļaujama romu etniskajā grupā. Pamatlietā *A. G. Nikolova* ir tikai apstrīdējusi kompetentajās valsts iestādēs to pašu praksi, kas ietekmē arī *Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošos romu tautības pārstāvjus. No tā vien nav iespējams izdarīt nekādus secinājumus par viņas pašas etnisko piederību.

50. Šaubu gadījumā tas, kā attiecīgā persona pati sevi identificē, ir noteicošais faktors, izvērtējot, vai šī persona ir uzskatāma par attiecīgās etniskās grupas pārstāvi²³.

51. Ievērojot iesniedzējtiesas izdarāmos secinājumus, es tādējādi šobrīd prezumēšu – pamatojoties uz pašas *A. G. Nikolova* paustajiem apgalvojumiem Tiesā –, ka *A. G. Nikolova* nav uzskatāma par romu etniskās grupas pārstāvi.

b) Vai var uzskatīt, ka prasītāja ir cietusi no diskriminācijas saistības dēļ?

52. Tikai tas vien, ka prasītāja pati acīmredzami nepieder romu etniskajai grupai, nekādā ziņā neliedz viņai tādā situācijā kā pamatlietā atsaukties uz diskriminācijas aizliegumu etniskās piederības dēļ.

53. Jānorāda, ka nedz Pamattiesību hartas 21. pantā, nedz daudzās Direktīvas 2000/43 valodu redakcijās vienlīdzīgas attieksmes principa piemērošana nav ierobežota ar personām, kuras ir tikušas diskriminētas “to” (domājot, “viņu *pašu*”) rases vai etniskās piederības dēļ²⁴. Tieši pretēji – atbilstošās Savienības tiesību normas ir formulētas vispārīgā veidā un aizliedz jebkādu diskrimināciju rases vai etniskās piederības kā tādas dēļ.

54. Šī nelielā, tomēr būtiskā atšķirība formulējumā nav nejauša. Tai ir liela nozīme attiecībā uz diskriminācijas aizlieguma, kura piemērojamība nevar tikt noteikta ar atpakaļejošu spēku, interpretāciju un piemērošanu²⁵. Saskaņā ar vispārīgo mērķi noteikt sistēmu, lai apkarotu diskrimināciju (Direktīvas 2000/43 1. pants), šis atvērtais formulējums ļauj arī personām, kuras ir cietušas tikai no “diskriminācijas saistības dēļ”, atsaukties uz diskriminācijas aizliegumu.

55. Aizsardzību pret šo konkrēto diskriminācijas veidu, kas franču valodā ļoti atbilstoši tiek apzīmēta kā “*discrimination par association*” vai “*discrimination par ricochet*”, Tiesa vienreiz jau ir atzinusi – lietā *Coleman* – saistībā ar invaliditāti²⁶.

23 — Šajā ziņā skat. Vispārīgo rekomendāciju VIII attiecībā uz Starptautiskās konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu 1. panta 1. un 4. punkta interpretēšanu un piemērošanu (*UNTS*, 660. sējums, 195. lpp.), ko 1990. gada 23. augustā publicējusi Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja (*Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)*). Saskaņā ar šo rekomendāciju indivīdu atzišanas par kādas noteiktas rases vai etniskās grupas pārstāvjiem pamatā ir jābūt tam, kā attiecīgais indivīds pats sevi identificē, ja vien nepastāv pretējs pamatojums.

24 — No tām Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) apakšpunkta valodu redakcijām, kuras es salīdzināju, tikai vācu (“aufgrund ihrer Rasse oder ethnischen Herkunft”), itāļu (“a causa della sua razza od origine etnica”) un horvātu (“zbog njezina rasnog ili etničkog podrijetla”) valodu redakcijās ir ietverts šeit izceltais piederības vietniekvārds; tomēr tas tā nav it īpaši saistībā ar šīs tiesību normas bulgāru (“въз основа на расов признак или етнически произход”), čehu (“z důvodu rasy nebo etnického původu”), spāņu (“por motivos de origen racial o étnico”), igauņu (“rassilise või etnilise päritolu tõttu”), grieķu (“για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής”), angļu (“on grounds of racial or ethnic origin”), franču (“pour des raisons de race ou d’origine ethnique”), ungāru (“faji vagy etnikai alapon”), holandiešu (“op grond van ras of etnische afstamming”), poļu (“ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne”), portugāļu (“em razão da origem racial ou étnica”), slovāku (“z dôvodu rasy alebo etnického pôvodu”) un zviedru (“på grund av ras eller etniskt ursprung”) valodu redakcijām.

25 — Spriedums *Runevič-Vardyn* un *Wardyn* (C-391/09, EU:C:2011:291, 43. punkts).

26 — Spriedums *Coleman* (C-303/06, EU:C:2008:415, it īpaši 50. un 51. punkts); attiecībā uz jēdzienu “*discrimination par association*” skat. arī ģenerāladvokāta L. M. Pojareša Maduru [*L. M. Pojares Maduro*] secinājumus minētajā lietā (EU:C:2008:61, it īpaši 4. un 5. punkts).

56. No sprieduma *Coleman* izrietošos principus bez grūtībām var piemērot arī šajā lietā, lai gan attiecīgajā lietā runa bija nevis par Direktīvu 2000/43, bet gan ar to saistīto Direktīvu 2000/78²⁷. Šīs divas māsu direktīvas satura ziņā šajā lietā atbilstošajos punktos ir ļoti līdzīgas, un tās ir vienlīdzīgas attieksmes principa atspoguļojums, kurš ir viens no Savienības vispārīgajiem principiem, kā tas ir ticis atzīts Pamattiesību hartas 21. pantā²⁸.

57. No “diskriminācijas saistības dēļ” vispirms cieš tās personas, kuras atrodas ciešās personiskās attiecībās ar personu, kurai piemīt kāda no Pamattiesību hartas 21. pantā un diskriminācijas novēršanas direktīvās minētajām iezīmēm. Piemēram, *Coleman* lieta attiecās uz darbinieci, kura savā darbavietā bija saskārusies ar naidīgu vidi sava dēla invaliditātes dēļ²⁹.

58. Tomēr šādas personiskas saiknes esamība noteikti nav vienīgais iespējamais kritērijs personas atzīšanai par cietušu no “diskriminācijas saistības dēļ”. Tieši pretēji – tas, ka attiecīgais pasākums ir diskriminējošs saistības dēļ, var būt paša attiecīgā pasākuma raksturiezīme, it īpaši, ja pasākums tā vispārīgā un kolektīvā rakstura dēļ var ietekmēt ne tikai personas, kurām piemīt kāda no Pamattiesību hartas 21. pantā un diskriminācijas novēršanas direktīvās minētajām iezīmēm, bet arī – “netieša kaitējuma” veidā – tas var ietvert citas personas.

59. Iztēlosimies, ka sešu cilvēku grupa ir vēlējusies kopā pusdienot kādā restorānā un nav dabūjusi galdiņu šajā restorānā vienas no šīm personām ādas krāsas dēļ. Ir redzams, ka šis rasistiskais incidents ir uzskatāms ne tikai par diskrimināciju attiecībā uz personu, kura ir tikusi galvenokārt skarta, bet arī pārējās piecas personas ir cietušas no “diskriminācijas saistības dēļ”. Iepriekš minētā rasistiskā iemesla dēļ neviena no šīm personām restorānā netika apkalpota. Nav faktiskas starpības, vai šīs personas ir ģimenes locekļi, draugu grupa vai darījuma partneri, kuri var būt pirmoreiz satikušies.

60. Ļoti līdzīgs gadījums ir šajā lietā: apstrīdētā *CHEZ* prakse vispārīgā un kolektīvā veidā ir vērsta pret visām personām, kurām šis uzņēmums piegādā elektroenerģiju *Gizdova Mahala* rajonā. Ja vēlāk izrādītos, ka šī prakse diskriminē šajā rajonā dzīvojošos romu tautības pārstāvjus³⁰, šīs prakses vispārīgais un kolektīvais raksturs nozīmētu, ka no “diskriminācijas saistības dēļ” nenovēršami cieš arī personas, kuras pašas nav romu tautības pārstāves. Tām ir jācieš šī vispārīgā un kolektīvā pasākuma radītā stigmatizējošā ietekme tāpat kā romu tautības pārstāvjiem. Tās arī galu galā tiek pakļautas diskriminējošai un pazemojošai dzīves videi, ko apstrīdētā prakse tikai veicina³¹.

61. Līdz ar to *A. G. Nikolova* kā prasītāja pamatlietā var atsaukties uz diskriminācijas etniskās piederības dēļ aizliegumu, lai arī viņa pati nepieder romu etniskajai grupai³².

c) Vai prasītāja kā uzņēmēja var atsaukties uz diskriminācijas aizliegumu?

62. Visbeidzot ir jāizvērtē, vai tas, ka *A. G. Nikolova* acīmredzami nedzīvo *Gizdova Mahala* rajonā, bet viņai tikai pieder pārtikas veikals attiecīgajā rajonā, var liegt tai atsaukties uz diskriminācijas aizliegumu.

27 — Padomes 2000. gada 27. novembra Direktīva 2000/78/EK, ar ko paredz vispārīgu satvaru vienādām iespējām nodarbinātībā un profesionālajā darbībā (OV L 303, 16. lpp.).

28 — Skat. vēlreiz spriedumu *Runevič-Vardyn* un *Wardyn* (C-391/09, EU:C:2011:291, 43. punkts).

29 — Spriedums *Coleman* (C-303/06, EU:C:2008:415, 24.–26. un 59. punkts).

30 — Skat. manus šo secinājumu 69.–139. punktā paustos apsvērumus.

31 — Šajā ziņā – bet tikai šajā ziņā – šī lieta ir līdzīga lietās *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 23.–26. punkts) un *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 49. punkts) pastāvošajām situācijām, kurās Tiesa arī fokusējās uz diskriminējošo vidi (saistībā ar potenciālo darbinieku darbā pieņemšanas kārtību).

32 — Jautājumu par to, vai tikai netieša atšķirīga attieksme var būt pamats “diskriminācijas saistības dēļ” konstatēšanai, es izvērtēju šo secinājumu 102.–109. punktā.

63. Lai arī nedz iesniedzējtiesa, nedz lietas dalībnieki nav piešķīruši lielu nozīmi šim faktam, ir jānorāda, ka uzņēmumiem piešķirtā pamattiesību aizsardzība ne vienmēr ir tik plaša kā indivīdu tiesību aizsardzība.

64. Tomēr nekas neliedz personām, kuras darbojas kā uzņēmējas, atsaukties uz diskriminācijas etniskās piederības dēļ aizliegumu. Nedz Pamattiesību hartas 21. pantā, nedz Direktīvā 2000/43 nav ietverti noteikumi vai kaut vai tikai norāde par to, ka privātpersonas būtu jāaizsargā no diskriminācijas tikai ārpus to saimnieciskās darbības.

65. Tieši pretēji – ir skaidrs, ka ekonomiski aktīvas personas dažādos veidos arī ir pakļautas diskriminācijas riskam noteiktu to personisko iezīmju dēļ, it īpaši Pamattiesību hartas 21. pantā un diskriminācijas novēršanas direktīvās paredzēto iemeslu dēļ. Līdz ar to diskriminācijas aizliegums, kas ir konkretizēts Direktīvā 2000/43, ir tieši piemērojams arī saistībā ar nodarbinātību un profesiju, kā ir redzams tostarp no direktīvas 3. panta 1. punkta a)–d) punktā sniegtās piemērošanas jomas definīcijas. Pat juridiskas personas vajadzības gadījumā var tikt aizsargātas no diskriminācijas³³.

66. Šajā lietā ir arī jānorāda, ka prasītāja vada pārtikas veikalu *Gizdova Mahala* rajonā kā individuālā komersante. Ievērojot faktisko vērtējumu, kas būs jāsniedz iesniedzējtiesai, tādējādi ir jāpieņem, ka *A. G. Nikolova* parasti pati atrodas veikalā, strādā tajā un, būdama ekonomiski aktīva fiziskā persona, līdz ar to ir pakļauta apstrīdētajai praksei – un tās stigmatizējošajai ietekmei – līdzīgi kā attiecīgajā rajonā dzīvojošie iedzīvotāji.

67. Ņemot vērā iepriekš minēto, tas, ka apstrīdētā prakse prasītāju ietekmē tikai kā individuālo komersantu, nevar liegt piemērot diskriminācijas aizliegumu šajā lietā.

3) Starpsecinājumi

68. Kopumā tāda situācija kā pamatlietā tādējādi ietilpst Savienības tiesībās paredzētā diskriminācijas aizlieguma etniskās piederības dēļ piemērošanas jomā atbilstoši Direktīvai 2000/43.

B – Diskriminācijas jēdziens

69. Otrkārt, ir jāizvērtē, vai apstrīdētā prakse rada diskrimināciju – vai precīzāk *nevienlīdzīgu attieksmi* – etniskās piederības dēļ. Kā redzams no iesniedzējtiesas uzdotā no otrā līdz devītajam jautājumam, tā nav droša par to, kādas juridiskās prasības ir attiecināmas uz šādas diskriminācijas konstatēšanu un vai tai attiecīgā gadījumā ir jākonstatē tiešas vai netiešas diskriminācijas esamība.

70. Lietas dalībnieku viedoklis šajā ziņā, protams, atšķiras. Kamēr *A. G. Nikolova* uzskata, ka pastāv tieša diskriminācija, Bulgārijas valdība un Eiropas Komisija sliecas uzskatīt, ka pastāv netieša diskriminācija. *KZD* ir tikai norādījusi uz savu pamatlietā pieņemto lēmumu, savukārt *CHEZ*, pēc kura domām Direktīva 2000/43 vispār nav piemērojama, ir paudis vispārīgus apgalvojumus par diskriminācijas jēdzienu.

71. Tiešas un netiešas diskriminācijas nodalīšanai juridiska nozīme ir it īpaši tāpēc, ka ir atšķirīgas iespējas to attaisnot atkarībā no tā, vai konkrētā atšķirīgā attieksme ar rasi vai etnisko piederību ir saistīta tieši vai netieši³⁴.

33 — Direktīvas 2000/43 preambulas 16. apsvērumš.

34 — Skat. arī – saistībā ar diskrimināciju vecuma dēļ – manus secinājumus lietā *Andersen* (C-499/08 EU:C:2010:248, 31. punkts).

72. Iespējamais netiešas atšķirīgas attieksmes pamatojums ļoti vispārīgi ir ietverts Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktā (“objektīvi attaisnojams ar tiesisku mērķi”), savukārt tieša atšķirīga attieksme ir attaisnojama tikai “ļoti retos gadījumos”³⁵, it īpaši ar “patiesā[m] un noteicošā[m] profesionāl[ajām] prasīb[ām]” direktīvas 4. panta izpratnē (kurām nav nozīmes šajā lietā).

73. Tas nozīmē, ka iespējamie mērķi, ar kuriem var attaisnot tiešu atšķirīgu attieksmi rases vai etniskās piederības dēļ, ir retāk sastopami nekā mērķi, ar kuriem var attaisnot netiešu atšķirīgu attieksmi, lai arī samērīguma pārbaudes prasības būtībā ir tādas pašas.

74. Iesniedzējtiesai pašai ir jāizvērtē, vai tādos apstākļos kā pamatlietā ir jākonstatē tieša vai netieša diskriminācija, jo faktu vērtējums un tiesību aktu piemērošana konkrētajam gadījumam ir tās kompetencē³⁶. Tomēr Tiesa var sniegt iesniedzējtiesai norādes, kas tai ir nepieciešamas nolēmuma pieņemšanai pamatlietā³⁷. Ņemot vērā šaubas, kas šajā ziņā ir tikušas paustas lēmumā par prejudiciālu jautājumu uzdošanu, un ievērojot tajā aprakstītās atšķirības Bulgārijas tiesu judikatūrā, Tiesai noteikti ir jāsniedz šādas norādes.

1) Ievada piezīme: prasības par tiesību vai leģitīmu interešu pārkāpumu neesamība

75. Vispirms īsumā ir jāizvērtē, vai diskriminācija etniskās piederības dēļ ir konstatējama tikai tad, ja ir tieši vai netieši pārkāptas tiesības vai leģitīmas intereses. Iesniedzējtiesa ir izvirzījusi šo problemātiku savā piektajā jautājumā. Tā pamatā ir tas, ka saskaņā ar ZZZD papildu noteikumu 1. panta 7. punktu “nelabvēlīgāka attieksme” pastāv tikai tad, ja šī attieksme “tieši vai netieši ietekmē tiesības vai leģitīmas intereses”.

76. Kā jau esmu izskaidrojusi lietā *Belov*³⁸, nedz tiešas, nedz netiešas diskriminācijas konstatēšanas priekšnosacījums nav tiesību aktos nostiprinātu tiesību vai interešu pārkāpums. Nozīme ir vienīgi tam, ka pastāv nelabvēlīgāka attieksme vai neizdevīgāka stāvokļa radīšana neatkarīgi no tā, kas ir šīs attieksmes vai neizdevīgākā stāvokļa pamatā, ka tas ir ietekmējis kādas tiesības vai intereses, un ja jā, tad kādas. Vēl vairāk – no Tiesas judikatūras izriet, ka diskriminācija nebūt nenozīmē, ka ir jābūt konkrētai cietušajai personai³⁹.

77. Tādējādi, lai varētu secināt, ka pastāv diskriminācija, pietiek ar to, ka pret kādu personu vai personu grupu ir pastāvējusi attieksme, kas ir nelabvēlīgāka nekā attieksme, kas ir tikusi vai tiktu piemērota attiecībā pret citu personu vai personu grupu. Direktīvā 2000/43 neparedzētu papildu nosacījumu paredzēšana ir nesaderīga ar augsto aizsardzības līmeni, ko ir iecerējis sasniegt Savienības likumdevējs.

78. Līdz ar to uz piekto jautājumu ir jāatbild noliedzoši.

35 — Direktīvas 2000/43 preambulas 18. apsvērums.

36 — Skat. Direktīvas 2000/43 preambulas 15. apsvērumu: “Tādu faktu novērtēšana, pēc kuriem var spriest, ka notikusi tieša vai netieša diskriminācija, ir jautājums izskatīšanai valsts tiesu iestādēs vai citās kompetentās iestādēs saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktu noteikumiem vai praksi”. Tas atbilst pastāvīgajai judikatūrai prejudiciālo tiesvedību ietvaros; skat. tostarp spriedumus *MOTOE* (C-49/07, EU:C:2008:376, 30. punkts), *Winner Wetten* (C-409/06, EU:C:2010:503, 49. punkts), *Kelly* (C-104/10, EU:C:2011:506, 31. punkts) un *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 41. un 42. punkts).

37 — Pastāvīgā judikatūra; skat. spriedumus *Gauchard* (20/87, EU:C:1987:532, 5. punkts), *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 19. punkts), *MOTOE* (C-49/07, EU:C:2008:376, 30. punkts) un *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 43. punkts).

38 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 70.–74. punkts).

39 — Spriedums *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 25. punkts).

79. Tikai pilnības labad vēlos norādīt, ka šajā lietā acīmredzami runa ir par *Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošo personu tiesībām un legītimajām interesēm saistībā ar to apgādi ar elektroenerģiju. Šīm personām kā tiešajiem lietotājiem saskaņā ar Savienības tiesībām ir jāspēj piekļūt saviem mērījumu datiem, un tām pietiekami bieži ir jāsaņem pienācīga informācija par to faktisko elektroenerģijas patēriņu un izmaksām, lai ļautu tām regulēt savu elektroenerģijas patēriņu⁴⁰. Tāda prakse kā pamatlīdētā apstrīdētā prakse nelabvēlīgi ietekmē šīs tiesiski aizsargātās *Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošo patērētāju intereses.

2) Par tiešu diskrimināciju

80. Saskaņā ar Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu tiek pieņemts, ka tieša diskriminācija iestājas tad, kad salīdzināmā situācijā pret vienu personu izturas, ir izturējušies vai izturētos sliktāk nekā pret otru personu rases vai etniskās piederības dēļ⁴¹.

81. Nedz lēmumā par prejudiciālu jautājumu uzdošanu, nedz lietas dalībnieku sniegtajos apsvērumos nav konkrētu norāžu, kas liecinātu par to, ka apstrīdētā prakse tika īpaši izvēlēta, *pamatojoties uz Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošo iedzīvotāju etnisko piederību, vai ka tā būtu saistīta ar apstākļiem, kas ir neatdalāmi saistīti ar to etnisko piederību.

82. Nenoliedzami, ka tiešas diskriminācijas etniskās piederības dēļ konstatēšanai nav obligāti nepieciešams, lai apstrīdētā prakse būtu bijusi *pamatota ar etniskiem iemesliem*. Tieša diskriminācija pastāv arī tad, ja pasākums šķietami ir neitrāls, bet patiesībā ietekmē vai var ietekmēt tikai personas, kurām piemīt noteiktas Pamattiesību hartas 21. pantā un diskriminācijas novēršanas direktīvās minētas iezīmes.

83. Tā Tiesai saistībā ar citiem diskriminācijas aizliegumu veidiem jau ir bijusi iespēja atzīt atsauci uz grūtniecību par tiešu diskrimināciju dzimuma dēļ, jo tā var ietekmēt *tikai* sievietes⁴², un kvalificēt ar tiesībām uz vecuma pensiju saistītos noteikumus kā tiešu diskrimināciju vecuma dēļ, ciktāl šie noteikumi var ietekmēt *tikai* tiesības vai noteikta vecuma personas⁴³. Līdzīgi Tiesa ir atzinusi, ka tieša diskriminācija seksuālās orientācijas dēļ pastāv tad, ja laulātajiem pāriem paredzēta priekšrocība netiek piešķirta viena dzimuma laulātajiem pāriem, kuri ir noslēguši laulībai pielīdzināmu reģistrētu partnerību un kuriem pašiem nav pieejas laulību institūcijai⁴⁴.

84. Tomēr šajā lietā šādi apstākļi nepastāv.

85. Apstrīdētā prakse *de facto* patiešām ir sastopama tikai *Gizdova Mahala* rajonā, kurā pārsvarā dzīvo noteikta etniskā grupa. Tomēr tā noteikti neietekmē *tikai* šai etniskajai grupai piederošās personas, šajā gadījumā romu tautības pārstāvjus, bet tiek piemērota visiem elektroenerģijas uzņēmuma klientiem – kā, piemēram, *A. G. Nikolova* –, kuri uzturas šajos rajonos, neatkarīgi no to etniskās piederības. Pretēji minētajam, apstrīdētā prakse neietekmē romu tautības pārstāvjus, ja viņi dzīvo citos pilsētas rajonos vai apgabalos, kuros pārsvarā dzīvo citu tautību kopienas.

40 — Direktīvas 2009/72 3. panta 7. punkts apvienojumā ar I pielikuma 1. punkta h) un i) apakšpunktu un Direktīvas 2006/32 preambulas 29. apsvēruma pēdējais teikums.

41 — Attiecībā uz piederības vietniekvārdu “ihrer” (“to”), kurš neparādās visās Direktīvas 2000/43 valodu redakcijās, skat. šo secinājumu 53. un 54. punktu, kā arī 24. zemsvītras piezīmi.

42 — Spriedumi *Dekker* (C-177/88, EU:C:1990:383, 12. un 17. punkts), *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund* (C-179/88, EU:C:1990:384, 13. punkts), *Busch* (C-320/01, EU:C:2003:114, 39. punkts) un *Kiiski* (C-116/06, EU:C:2007:536, 55. punkts).

43 — Spriedums *Ingeniørforeningen i Danmark* (C-499/08, EU:C:2010:600, 23. un 24. punkts).

44 — Spriedumi *Maruko* (C-267/06, EU:C:2008:179, 72. punkts) un *Römer* (C-147/08, EU:C:2011:286, 52. punkts).

86. Ciktāl var spriest, apstrīdētā prakse tādējādi ietekmē patērētājus, kurus *CHEZ* apgādā ar elektroenerģiju *Gizdova Mahala* rajonā, tikai to vietējo iedzīvotāju statusa dēļ. Šī prakse nav tik cieši saistīta ar to etnisko piederību kā grūtniecība ir saistīta ar personas dzimumu, kā tiesības uz vecuma pensiju ir saistītas ar personas vecumu vai kā dzīvošana reģistrētās partnerattiecībās ir saistīta ar pāra seksuālo orientāciju⁴⁵.

87. Lidz ar to ir konstatējams, ka šajā lietā nav pietiekamu pierādījumu par tiešas diskriminācijas pastāvēšanu⁴⁶. Tikai ar to vien, ka apstrīdētā prakse *de facto* ir sastopama tikai rajonos, kuros pārsvarā dzīvo romu tautības pārstāvji, kā dēļ šai praksei vienmēr ir īpaša ietekme uz šīs etniskās grupas pārstāvjiem, manuprāt, nav pietiekami, lai pārnestu pierādīšanas pienākumu atbilstoši Direktīvas 2000/43 8. panta 1. punktam ar mērķi konstatēt *tiešas* diskriminācijas pastāvēšanu etniskās piederības dēļ.

88. Vēl ir jāizvērtē, vai šis apstāklis ļauj izdarīt secinājumu par *netiešas* diskriminācijas pastāvēšanu.

3) Par netiešu diskrimināciju

a) Netiešas diskriminācijas definīcija atbilstoši Direktīvai 2000/43

89. Saskaņā ar Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktu tiek pieņemts, ka netiešā diskriminācija iestājas tad, kad acīmredzami neitrāls noteikums, kritērijs vai prakse rada kādas rasu vai etniskas piederības personām īpaši nelabvēlīgu situāciju, salīdzinot ar citām personām, ja vien šāds noteikums, kritērijs vai prakse nav objektīvi attaisnojams ar tiesisku mērķi un ja vien tas nav proporcionāls un vajadzīgs šāda mērķa sasniegšanas līdzeklis.

90. No iesniedzējtiesas uzdotā sestā, septītā un astotā jautājuma ir redzams, ka tai ir zināmas grūtības izprast divus šīs netiešās diskriminācijas Savienības tiesībās definīcijas elementus; šīs grūtības šķiet esam saistītas, vismaz daļēji, ar Direktīvas 2000/43 Bulgārijas valodas redakcijas īpašajām iezīmēm un attiecas, pirmkārt, uz terminu “acīmredzami” un, otrkārt, uz formulējumu “īpaši nelabvēlīgā situācijā”.

91. Saskaņā ar Direktīvas 2000/43 vispārīgo mērķi, kas ir, cik vien tas iespējams, nodrošināt aizsardzību pret diskrimināciju un panākt pēc iespējas augstāku aizsardzības līmeni⁴⁷, nevienu no šiem diviem elementiem nevar interpretēt kā diskriminācijas jēdziena ierobežojumu.

92. Tādējādi terminu “acīmredzami”⁴⁸, kurš ir iekļauts Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktā, var interpretēt tikai tā, ka tas attiecas uz *šķietami* vai *prima facie* neitrālu noteikumu, kritēriju vai praksi. Turpretī šis termins nevar vienkārši nozīmēt, ka attiecīgajam noteikumam, kritērijam vai praksei ir jābūt acīmredzami neitrālai, kā šķietami uzskata iesniedzējtiesa. Tam būtu tādas neloģiskas sekas, ka nevarētu tikt konstatēta nekāda netieša diskriminācija, ja attiecīgais noteikums, kritērijs vai prakse izrādītos “neitrālāks” nekā sākotnēji šķietis. Tas varētu radīt nepilnības aizsardzībā pret diskrimināciju, kas nekādā ziņā nevar būt iecerētais mērķis.

93. Attiecībā uz formulējumu “īpaši nelabvēlīgā situācijā”, kas ir ietverts Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktā, arī to nevar saprast tādējādi, ka tas nozīmē, ka tikai īpaši nelabvēlīga situācija attiecībā uz kādai rasei vai etniskajai grupai piederošām personām var radīt pamatu netiešas diskriminācijas konstatēšanai. Drīzāk šis formulējums nozīmē, ka netieša diskriminācija pastāv tad, ja

45 — Pēdējais minētais punkts acīmredzami attiecas tikai uz dalībvalstīm, kurās reģistrētas partnerattiecības ir pielīdzinātas laulībai un ir paredzētas tikai viena dzimuma pāriem, kuriem nav piekļuves laulību institūcijai.

46 — Šajā pašā ziņā skat. arī manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 97. un 98. punkts).

47 — Skat. arī Direktīvas 2000/43 preambulas 28. apsvērumu, atbilstoši kuram šīs direktīvas mērķis ir “[...] visās dalībvalstīs nodrošināt kopīgu augstu aizsardzības līmeni pret diskrimināciju [...]”.

48 — Bulgāru valodā: “vidimo” (*видимо*).

acīmredzami neitrāls noteikums, kritērijs vai prakse *ietekmē* noteiktas personas – kādai rasei vai etniskajai grupai piederošas personas – *nelabvēlīgāk* nekā citas⁴⁹. Citiem vārdiem sakot, netiešas diskriminācijas pastāvēšana nav atkarīga no tā, vai situācija attiecībā uz kādai rasei vai etniskajai grupai piederošām personām ir bijusi īpaši nelabvēlīga. Nelabvēlīgās situācijas smagumam var būt nozīme tikai, izvērtējot attiecīgā pasākuma pamatotību: jo smagāka ir nelabvēlīgā situācija, jo augstākas ir prasības tās pamatošanai.

b) Definīcijas piemērošana šajā lietā

94. Kā ir norādījusi iesniedzējtiesa, apstrīdētā prakse tiek piemērota tikai rajonos, kuros pārsvarā dzīvo romu tautības personas. To ir apstiprinājuši arī visi lietas dalībnieki. Tādēļ ir skaidrs, ka apstrīdētajai praksei ir īpaša ietekme uz šīs etniskās grupas pārstāvjiem.

95. Tāpat ir skaidrs, ka šī prakse kaitē patērētājiem divos veidos. Pirmkārt, šiem patērētājiem ir praktiski neiespējami vai vismaz pārmērīgi grūti veikt attiecīgo elektroenerģijas skaitītāju vizuālu apskati. Ja tie vēlas tikt informēti par savu elektroenerģijas patēriņu, tiem nav citas iespējas kā vien instalēt kontrolskaitītājus savās mājās, kas tiem rada papildu izmaksas⁵⁰. Otrkārt, apstrīdētā prakse var radīt stigmatizējošu ietekmi, jo sabiedrībai var tikt radīts iespaids, ka attiecīgie patērētāji ir veikuši manipulācijas ar saviem elektroenerģijas skaitītājiem vai ir nelikumīgi pievienojušies elektroenerģijas tīklam.

96. Tas, ka no nelabvēlīgākās situācijas saistībā ar apstrīdēto praksi galvenokārt nākas ciest romu tautības pārstāvjiem, liecina par atšķirīgu attieksmi pret patērētājiem *Gizdova Mahala* rajonā salīdzinājumā ar citiem valsts apgabaliem, kas netieši ir saistīts ar to etnisko piederību.

97. Šīs netiešās atšķirīgās attieksmes pastāvēšanu nevar atspēkot ar atsauci uz vienādu attieksmi pret visiem *CHEZ* klientiem *Gizdova Mahala* rajona *ietvaros*.

98. Apstrīdētā prakse nenoliedzami vienādi ietekmē visus elektroenerģijas patērētājus, kuri dzīvo attiecīgajā rajonā, neatkarīgi no tā, vai tie pieder romu etniskajai grupai vai nē. Tomēr noteicošais faktors iespējamās diskriminācijas konstatēšanā ir nevis dažādo personu, kuras ir cietušas no tās pašas nelabvēlīgākās situācijas, salīdzinājums, bet gan salīdzinājums starp personām, kurām ir radīta nelabvēlīgāka situācija, no vienas puses, un personām, kurām nav radīta nelabvēlīgāka situācija, no otras puses.

99. Salīdzinājums ar *ārpus* šī rajona esošajiem elektroenerģijas patērētājiem parāda, ka apstrīdētā prakse saistībā ar elektroenerģijas piegādi rada atšķirīgu attieksmi, kas rada neizdevīgāku stāvokli *Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošiem patērētājiem⁵¹, kuri galvenokārt ir romu tautības.

100. *CHEZ* iebilst, ka *Gizdova Mahala* rajonā un ārpus tā dzīvojošo patērētāju situācija nav salīdzināma un apstrīdētā prakse tādējādi nevar radīt atšķirīgu attieksmi.

49 — Manos secinājumos lietā *Hervis Sport- és Divatkereskedelmi* (C-385/12, EU:C:2013:531, 41. punkts) es arī norādīju, ka netieša diskriminācija var pastāvēt tikai tad, ja pasākums *pārsvarā gadījumu* nelabvēlīgi ietekmē noteiktas grupas pārstāvjus, savukārt Tiesa nosprieda, ka tam tā ir jābūt *lielākajā daļā gadījumu* (spriedums *Hervis Sport- és Divatkereskedelmi*, C-385/12, EU:C:2014:47, 39. punkts). Šajā lietā šis nodalījums nav jāizskata detalizētāk, jo, kā ir norādījusi iesniedzējtiesa, *Gizdova Mahala* rajons nenoliedzami ir lielākais romu tautības pārstāvju apdzīvotais rajons Dupnicā.

50 — *CHEZ* piedāvājumu pēc patērētāja rakstveida lūguma iesniegšanas 3 dienu laikā bez maksas nodrošināt to ar speciālo transportlīdzekli ar pacelēju nevar uzskatīt par saprātīgu alternatīvu, jo tā neļauj patērētājiem pašiem regulāri pārbaudīt to elektroenerģijas patēriņu; skat. arī šo secinājumu 138. punktu.

51 — Attiecībā uz šo neizdevīgāko stāvokli skat. šo secinājumu 95. punktu.

101. Šis iebildums ir jānoraida. Ir iespējams, ka tieši attiecīgajā rajonā, nevis citviet ir tikuši reģistrēti daudzi manipulēšanas ar elektroenerģijas skaitītājiem mēģinājumi un nelikumīgas pieslēgšanās elektroenerģijas tīklam. Tomēr patērētāju interese pārbaudīt savus elektroenerģijas skaitītājus un tikt apgādātiem ar elektroenerģiju bez stigmatizēšanas ir tāda pati gan attiecīgajā rajonā, gan ārpus tā. Šajā ziņā visi CHEZ apgādātie patērētāji tādējādi atrodas salīdzināmā situācijā. Attiecīgā gadījumā tas, ka nelikumīgā manipulēšana ar elektroenerģijas skaitītājiem un elektroenerģijas tīklu noteiktos rajonos notiek biežāk nekā citos, var tikt ņemts vērā saistībā ar apstrīdētās prakses pamatojumu⁵². Tas tomēr neietekmē patērētāju situāciju salīdzināmību.

c) Vai tikai netieša atšķirīga attieksme var būt pamats “diskriminācijas saistības dēļ” konstatēšanai?

102. Visbeidzot vēl ir īsumā jāizvērtē, vai tas, ka *A. G. Nikolova* kā prasītāja pamatlietā acīmredzami pati nepieder romu etniskajai grupai, bet apstrīdētā prakse to ir ietekmējusi tikai kā *Gizdova Mahala* rajonā izvietota pārtikas veikala īpašnieci, nepieļauj netiešas diskriminācijas konstatēšanu šajā lietā. Līdz ar to galīgais jautājums ir par to, vai tas, ka *Gizdova Mahala* rajonā dzīvojošajiem romu tautības pārstāvjiem tiek radīta nelabvēlīgāka situācija, lai arī šī situācija tikai netieši ir saistīta ar to etnisko piederību, ir pietiekams pamats “diskriminācijas saistības dēļ” konstatēšanai attiecībā uz *A. G. Nikolova*. Citiem vārdiem sakot, ir jānoskaidro, vai atbilstoši tiesību aktiem ir atļauts atzīt “diskriminācijas saistības dēļ” pastāvēšanu netiešas diskriminācijas gadījumā⁵³.

103. CHEZ apgalvo, ka “diskriminācija saistības dēļ” var pastāvēt tikai tiešas, nevis netiešas diskriminācijas gadījumā.

104. Šim viedoklim nevar piekrist. Ir iespējams, ka Tiesai līdz šim ir bijusi iespēja izvērtēt “diskriminācijas saistības dēļ” problēmu tikai tiešas diskriminācijas gadījumā⁵⁴. Tomēr tas noteikti nenozīmē, ka tā būtu izslēgusi “diskriminācijas saistības dēļ” pastāvēšanu netiešas diskriminācijas gadījumā.

105. Neviens no lietas dalībniekiem nav norādījis uz netiešas diskriminācijas atbilstoši Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktam definīcijas strukturālajām iezīmēm, kas varētu liegt uzskatīt, ka persona ir tikusi “diskriminēta saistības dēļ”, tāpat tās nav arī acīmredzamas.

106. Tāpat, manuprāt, ir godīgi atzīt “diskriminācijas saistības dēļ” jēdziena pastāvēšanu netiešas diskriminācijas gadījumā, tāpat kā tiešas diskriminācijas gadījumā.

107. To var ilustrēt ar piemēru par analogisku diskriminācijas iemeslu, kurš arī ir minēts Pamattiesību hartas 21. pantā. Ja vīriešu kārtas darbinieku bērniem ir tiesības uz noteiktu sociālo priekšrocību kādā uzņēmumā, kā, piemēram, uzņēmuma bērnudārza apmeklējumu, bet sieviešu dzimuma darbinieču bērniem šādu tiesību nav, tad tā ir *tieša* diskriminācija darbinieku dzimuma dēļ. Ja, savukārt, pilnu darba laiku strādājošo darbinieku bērniem atšķirībā no nepilnu darba laika strādājošo darbinieku bērniem ir tiesības uz šādu priekšrocību, tā ir *netieša* diskriminācija darbinieku dzimuma dēļ, ja – kā tas bieži notiek – nepilnu darba laiku pārsvarā strādā sievietes, kamēr pilna darba laika darbinieki parasti ir vīrieši. Abos šajos gadījumos darbinieku bērni, kam radīta nelabvēlīgāka situācija, cieš no “diskriminācijas saistības dēļ”. Saistībā ar bērniem nav faktiskas starpības, ka pirmajā gadījumā pastāv tieša diskriminācija un otrajā gadījumā – “tikai” netieša diskriminācija darbinieku dzimuma dēļ.

52 — Skat. šo secinājumu 111.–139. punktu.

53 — Vispārīgi apgalvojumi attiecībā uz “diskrimināciju saistības dēļ” ir ietverti šo secinājumu 52.–61. punktā.

54 — Spriedums *Coleman* (C-303/06, EU:C:2008:415).

108. Arī apdrošināšanas sabiedrības prakse atsevišķos rajonos piemērot augstākas apdrošināšanas prēmijas var būt netieši diskriminējoša Pamattiesību hartas 21. panta izpratnē, ja šajos rajonos dzīvojošie iedzīvotāji pārsvarā pieder kādai noteiktai etniskai grupai, noteiktai ienākumu grupai vai noteiktai reliģiskajai kopienai. Lai arī daži attiecīgā rajona iedzīvotāji paši var nepiederēt konkrētajai etniskajai grupai, ienākumu grupai vai reliģiskajai kopienai, tie cieš no diskriminācijas saistības dēļ, jo arī tiem tiek piemērotas augstākas apdrošināšanas prēmijas.

109. Šajās un arī citās situācijās var tikt ņemtas vērā netiešās diskriminācijas īpašās iezīmes – un pat “netiešās diskriminācijas saistības dēļ” iezīmes –, jo iespējamie mērķi, uz kuriem var atsaukties, lai pamatotu netiešu atšķirīgu attieksmi, ir daudzveidīgāki nekā iemesli, kas var pamatot tiešu atšķirīgu attieksmi⁵⁵.

4) Starpsecinājumi

110. Kopumā tādējādi tādā situācijā kā pamatlietā pastāv netieša atšķirīga attieksme etniskās piederības dēļ. Līdz ar to pastāv pirmšķietams netiešas diskriminācijas gadījums atbilstoši Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktam apvienojumā ar 8. panta 1. punktu.

C – Iemesli apstrīdētās prakses iespējamajam pamatojumam

111. Treškārt un visbeidzot, ir jāizvērtē, vai pastāv objektīvs pamatojums tādai praksei kā pamatlietā apstrīdētā prakse.

112. Šī jautājuma izvērtēšanas priekšnosacījums ir, ka šajā lietā tiek prezumēta *netiešas atšķirīgas attieksmes* etniskās piederības dēļ pastāvēšana atbilstoši manis iepriekš sniegtajam vērtējumam⁵⁶. Iesniedzējtiesa ir pievērsusies šim jautājumam, it īpaši tās desmitajā jautājumā, tikai šādā gadījumā, par ko it īpaši liecina tās atsauce uz Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktu.

113. Atšķirībā no tiešas diskriminācijas rases vai etniskās piederības dēļ, kura saprotamu iemeslu dēļ⁵⁷ principā nav pamatojama⁵⁸, Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktā saistībā ar netiešu diskrimināciju ir paredzēts, ka attiecīgais noteikums, kritērijs vai prakse ir likumīga, ja tā ir objektīvi attaisnojama ar tiesisku mērķi un ja tā ir atbilstoša un vajadzīga, t.i., samērīga, šāda mērķa sasniegšanas līdzeklis. Šis formulējums atbilst Savienības tiesībās vispārīgi atzītajām prasībām, kas reglamentē tiešas nevienlīdzīgas attieksmes pamatojumu⁵⁹.

55 — Skat. šo secinājumu 72. un 73. punktu.

56 — Skat. šo secinājumu 69.–110. punktu.

57 — Skat., piemēram, Direktīvas 2000/43 preambulas 6. apsvērumu, saskaņā ar kuru Eiropas Savienība noraida teorijas, ar kuru palīdzību notiek mēģinājumi noteikt atsevišķu cilvēku rasu pastāvēšanu.

58 — Skat. šo secinājumu 72. punktu. Atšķirīga attieksme pret personām rases vai etniskās piederības dēļ ir iespējama tikai, ciktāl šīs personas neatrodas salīdzināmā situācijā (skat. Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu) vai ja pastāv patiesas un noteicošas profesionālās prasības (minētās direktīvas 4. pants).

59 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 100. punkts) un papildus – saistībā ar diskriminācijas vecuma dēļ Direktīvas 2000/78 izpratnē pamatojumu – manus secinājumus lietā *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 46. un 47. punkts).

1) Tiesisks mērķis

114. No lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu un Tiesā iesniegtajiem mutvārdu un rakstveida apsvērumiem izriet, ka apstrīdētā prakse *Gizdova Mahala* rajonā – un dažos citos Bulgārijas reģionos – tika īstenota kā atbilde uz daudzajiem nelikumīgas manipulācijas ar elektroenerģijas skaitītājiem un nelikumīgas elektroenerģijas iegūšanas gadījumiem. Šajā ziņā *CHEZ* bija atsaucies uz nepieciešamību pienācīgi uzskaitīt tā klientu elektroenerģijas patēriņu un nodrošināt elektroenerģijas tīkla drošību. Tāpat *CHEZ* ir norādījis, ka ir būtiski aizsargāt patērētāju dzīvību un veselību, kā arī to mantiskās intereses.

115. Nenoliedzami, ka atbilstoši Direktīvas 2000/43 8. panta 1. punktam tieši pusei, kura pamatlietā ir atsaukusies uz šādām interesēm, ir jāpierāda, ka apstrīdētajai praksei patiešām ir bijuši iepriekš minētie mērķi un ka tā nav bijusi pamatota ar *Gizdova Mahala* rajonā pārsvarā dzīvojošo iedzīvotāju etnisko piederību. Vismaz saistībā ar periodiem, kuru laikā atbilstoši valsts tiesību aktiem bija vispārpieņemts vai pat tā bija likumiska prasība saglabāt komercdarbības dokumentus, *CHEZ* var būt ar iekšējiem dokumentiem jāpamato savs lēmumpieņemšanas process, kura rezultātā tika īstenota apstrīdētā prakse. Neraugoties uz to, *CHEZ* var būt arī jāpierāda, vai attiecīgajā rajonā šobrīd joprojām pastāv reāls risks, ka var notikt ievērojama manipulēšana ar elektroenerģijas skaitītājiem un nelikumīga elektroenerģijas iegūšana.

116. Pieņemot, ka *CHEZ* apgalvojumi saistībā ar izvirzītajiem mērķiem ir pareizi, apstrīdētās prakses mērķis galvenokārt ir krāpniecības un ļaunprātīgas izmantošanas novēršana un finansiāli pamatotas elektroenerģijas piegādes nodrošināšana visu patērētāju interesēs.

117. Krāpniecības un ļaunprātīgas izmantošanas novēršana un apkarošana un elektroenerģijas piegādes drošības un kvalitātes nodrošināšana dalībvalstīs ir Savienības tiesībās atzīti tiesiski mērķi⁶⁰.

2) Samērīguma izvērtējums

118. Tomēr vēl ir jāizvērtē, vai šo mērķu sasniegšanas nolūkā veiktā elektroenerģijas skaitītāju attiecīgajā rajonā uzstādīšana aptuveni 6 m augstumā ir uzskatāma par samērīgu. Saskaņā ar Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktu tam ir nepieciešams, lai pasākums būtu “proporcionāls [atbilstošs] un vajadzīgs” šādu tiesisko mērķu sasniegšanai.

119. Pat pieņemot, ka apstrīdētā pasākuma veikšanas iemesli ir “vispārzināmi”⁶¹, tas neatbrīvo *CHEZ* no pienākuma pierādīt, ka nav noticis vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpums (Direktīvas 2000/43 8. panta 1. punkts). Būtībā tas, kādā mērā uzņēmuma rīcības pamatā esošie iemesli ir vispārzināmi, nekādi nav saistīts ar tā pamatojumu un it īpaši ar tā samērīgumu⁶².

120. Uzņēmumam var būt arī pienākums regulāri pārskatīt apstrīdēto praksi un atkārtoti izvērtēt, vai tā joprojām atbilst samērīguma principa prasībām.

60 — Attiecībā uz valsts iestāžu cīņu pret krāpniecību un ļaunprātīgu izmantošanu skat. spriedumus *Halifax* u.c. (C-255/02, EU:C:2006:121, 68. un 69. punkts), *Cadbury Schweppes* un *Cadbury Schweppes Overseas* (C-196/04, EU:C:2006:544, 35. punkts) un *Kofied* (C-321/05, EU:C:2007:408, 38. punkts); attiecībā uz elektroenerģijas piegādes drošības un kvalitātes nodrošināšanu dalībvalstīs skat. spriedumus *Campus Oil* u.c. (72/83, EU:C:1984:256, 34. un 35. punkts), Komisija/Belģija (C-503/99, EU:C:2002:328, 55. punkts) un Komisija/Portugāle (C-543/08, EU:C:2010:669, 84. punkts).

61 — Skat. 5.3. jautājuma c) daļu lietā *Belov*, kas ir iekļauta manos secinājumos minētajā lietā (C-394/11, EU:C:2012:585, 21. punkts).

62 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 104. punkts).

a) Apstrīdētās prakses “atbilstība” (piemērotība)

121. Pasākums ir atzīstams par “proporcionālu [atbilstošu]” Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunkta izpratnē, ja tas ir *piemērots* izvirzītā tiesiskā mērķa sasniegšanai⁶³, kas šajā lietā nozīmē, ka ar pasākumu patiešām ir iespējams novērst krāpniecību un ļaunprātīgu izmantošanu un veicināt elektroenerģijas piegādes kvalitāti.

122. Manipulēšana un neatļauta elektroenerģijas ieguve nenoliedzami tiek apgrūtināta, ja elektroenerģijas skaitītāji un sadales kastes tiek izvietotas aptuveni 6 m augstumā, kas parasti nav patērētājiem sasniedzams augstums. Turklāt privātpersonu nelikumīgas iejaukšanās elektroenerģijas tīkla darbībā novēršanai ir pozitīva ietekme uz elektroenerģijas patērētājiem kopumā, jo tas mazina infrastruktūrai nodarīto kaitējumu un novērš vispārējā maksas par elektroenerģiju pieauguma risku, lai kompensētu iepriekš minēto kaitējumu.

123. Jāmin, ka kāda pasākuma piemērotība vienmēr ir novērtējama, ņemot vērā mērķi, kuru ar to ir paredzēts sasniegt. Ja, kā šajā lietā, pasākums ir veikts, atbildot uz daudziem nelikumīgas iejaukšanās elektroenerģijas tīkla darbībā gadījumiem kādā konkrētā rajonā, tad šā pasākuma piemērotība diez vai varētu būt atkarīga no tā, vai nākotnē neradīsies absolūti neviens krāpniecības vai ļaunprātīgas izmantošanas un elektroenerģijas piegādes kvalitātes pasliktināšanās gadījums. Šāds pasākums drīzāk ir atzīstams par piemērotu tā tiesisko mērķu sasniegšanai, ja tas veicina ievērojamu nelikumīgas iejaukšanās elektroenerģijas tīkla darbībā gadījumu samazināšanos⁶⁴.

124. Ievērojot detalizētu pārbaudi, kas ir jāveic iesniedzējtiesai, tāda prakse kā pamatlietā apstrīdētā prakse tādējādi principā šķiet piemērota tās mērķu sasniegšanai.

b) Apstrīdētās prakses vajadzīgums

125. Ja tiek pieņemts, ka strīdīgais pasākums ir piemērots krāpniecības un ļaunprātīgas izmantošanas novēršanai un elektroenerģijas piegādes kvalitātes nodrošināšanai, rodas jautājums, vai tas ir arī *vajadzīgs* šā mērķa sasniegšanai.

126. Pasākums ir vajadzīgs, ja izvirzīto tiesisko mērķi nav bijis iespējams sasniegt ar tikpat piemērotiem, taču mazāk ierobežojošiem līdzekļiem. Līdz ar to ir jāizvērtē, vai pastāvēja mazāk ierobežojoši līdzekļi manipulāciju ar elektroenerģijas skaitītājiem un nelikumīgas elektroenerģijas ieguves attiecīgajos rajonos novēršanai.

127. Kā jau esmu detalizēti norādījusi lietā *Belov*⁶⁵, vienkārša vēlāk veikta civiltiesisko vai krimināltiesisko līdzekļu izmantošana attiecībā pret personām, kas veic manipulāciju ar elektroenerģijas skaitītājiem un nelikumīgas pievienošanās elektroenerģijas tīklam, nevar tikt uzskatīta par vienlīdz piemērotu līdzekli šajā lietā izvirzīto tiesisko mērķu sasniegšanai. Tas pats attiecas arī uz ierosinājumu uzstādīt lielākā augstumā tikai tos elektroenerģijas skaitītājus, saistībā ar kuriem faktiski ir notikusi manipulēšana.

63 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 105. punkts) un papildus – saistībā ar diskriminācijas vecuma dēļ Direktīvas 2000/78 izpratnē pamatojumu – manus secinājumus lietā *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 53. punkts). Direktīvas 2000/78 6. panta 1. punkta 1) apakšpunkta beigu daļai ir tāds pats formulējums kā Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktam, un manus lietā *Andersen* norādītos argumentus tādējādi var attiecināt arī uz šo lietu.

64 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 107. un 108. punkts).

65 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 113.–115. punkts).

128. Atšķirībā no lietas *Belov*⁶⁶, šajā lietā *a priori* nešķiet reāli uzstādīt elektroenerģijas skaitītājus parastajā augstumā un veikt īpašus tehniskos pasākumus nelikumīgu manipulācijas gadījumu novēršanai. Saskaņā ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu plašsaziņas līdzekļos tiek ziņots par “jaunu elektroenerģijas skaitītāju veidu” ar nolasišanas iespēju no attāluma, kuri elektroenerģijas uzņēmumam ziņo par manipulācijas mēģinājumiem

129. Tas neapšaubāmi būtu mazāk ierobežojošs pasākums attiecībā pret elektroenerģijas patērētājiem attiecīgajos rajonos, kā, piemēram, *Gizdova Mahala* rajonā. It īpaši ar to būtu iespējams nodrošināt, ka šajā rajonā nepastāv vietējo iedzīvotāju stigmatizēšana un ka visi patērētāji regulāri joprojām varētu vizuāli nolasīt to elektroenerģijas skaitītāju rādījumus, kā tas šķietami tiek darīts citviet Bulgārijā.

130. Visbeidzot iesniedzējtiesai pašai būs jāizvērtē, vai šo “jaunu elektroenerģijas skaitītāju veidu” izmantošana ir iespējama par finansiāli saprātīgu cenu vai arī tā radītu ievērojamas papildu izmaksas, kas būtu jāsadala starp visiem elektroenerģijas patērētājiem. Tikai tad, ja šis “jaunais elektroenerģijas skaitītāju veids” ir tehniski un finansiāli iespējams pasākums⁶⁷, to varētu uzskatīt par mazāk ierobežojošu, bet tikpat piemērotu alternatīvu apstrīdētajai praksei, saskaņā ar kuru elektroenerģijas skaitītāji tiek uzstādīti aptuveni 6 metru augstumā.

c) Nesamērīga attiecīgo iedzīvotāju apgrūtinājuma apstrīdētās prakses dēļ neesamība

131. Ja apstrīdētā prakse tiktu atzīta par atbilstošu *un* vajadzīgu izvirzīto tiesisko mērķu sasniegšanai, vēl būtu jāizvērtē, vai tā nerada nesamērīgu apgrūtinājumu *Gizdova Mahala* rajona iedzīvotājiem⁶⁸. Atbilstoši samērīguma principam pasākumi, kas nelabvēlīgi ietekmē kādas no Savienības tiesību aktos garantētajām tiesībām – šajā gadījumā diskriminācijas etniskās piederības dēļ aizliegumu –, nedrīkst radīt tādas neērtības, kas nav samērīgas salīdzinājumā ar izvirzītajiem mērķiem⁶⁹. Citiem vārdiem sakot, izvirzītais tiesiskais mērķis ir, cik vien iespējams, jāaskaņo ar vienlīdzīgas attieksmes principa prasībām un ir jāatrod pareizais līdzsvars starp dažādām pastāvošām interesēm⁷⁰.

– Apstrīdētās prakses stigmatizējošais raksturs

132. Vispirms ir jāpatur prātā, ka elektroenerģijas skaitītāju uzstādīšana aptuveni 6 metru augstumā ir relatīvi drastisks pasākums, kurš visaptveroši un kolektīvi ietekmē visus *Gizdova Mahala* rajona iedzīvotājus, pat ja tie nav vainojami nekādās nelikumīgās manipulācijās ar elektroenerģijas piegādi. Tādējādi varētu rasties iespaids, ka krāpnieciskās darbībās, manipulācijās vai citās nelikumībās saistībā ar to apgādi ar elektroenerģiju ir iesaistīti visi vai katrā ziņā daudzi no *Gizdova Mahala* rajona iedzīvotājiem, kas galu galā var veicināt vispārēju aizdomīgumu un šī rajona iedzīvotāju stigmatizāciju⁷¹.

66 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 110.–112. punkts).

67 — Tas, kā šķiet, ir iesniedzējtiesas pieņēmums, pamatojoties uz tās uzdotā desmitā jautājuma pēdējo teikumu, kurš ietver atsauci uz publikācijām medijos par to, ka ir pieejami “citi tehniski un finansiāli pieejami līdzekļi”.

68 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 117. punkts). Līdzīgi – arī saistībā ar Direktīvu 2000/78 – spriedums *Ingeniørforeningen i Danmark* (C-499/08, EU:C:2010:600, 41.–48. punkts, it īpaši 47. punkts), kā arī mani secinājumi minētajā lietā, kas tiek saukta arī par *Andersen* lietu (C-499/08, EU:C:2010:248, 67. punkts).

69 — Spriedumi *Schröder HS Kraftfutter* (265/87, EU:C:1989:303, 21. punkts), *Tempelman un van Schaijk* (C-96/03 un C-97/03, EU:C:2005:145, 7. punkts) un *ERG u.c.* (C-379/08 un C-380/08, EU:C:2010:127, 86. punkts).

70 — Skat. manus secinājumus lietās *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 117. punkts) un *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 68. punkts).

71 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 118. punkts).

133. Visbeidzot, kā jau ir ticis norādīts, tāda prakse kā pamatlietā rada pazemojošus dzīves apstākļus attiecīgajām personām, no kā pārsvarā cieš noteiktas etniskās grupas pārstāvji⁷². Tas ir pretrunā pamatvērtībām, uz kurām ir balstīta Eiropas Savienība (LES 2. pants), un arī diskriminācijas novēršanas direktīvu galvenajiem principiem (skat. it īpaši “uzmāksnās” aizliegumu atbilstoši Direktīvas 2000/43 2. panta 3. punktam).

134. Tādā lietā kā šī, līdzsvarojot dažādās intereses, šim apstāklim ir jāpievērš īpaša vērība. Tīri ekonomiska rakstura apsvērumiem ir jābūt otršķirīgiem, un, cik vien iespējams, ir jāizmanto, iespējams, ar lielākām izmaksām saistīti pasākumi nekā elektroenerģijas skaitītāju uzstādīšana nesasniedzamā aptuveni 6 metru augstumā, lai novērstu krāpniecību un ļaunprātīgu izmantošanu un veicinātu elektroenerģijas piegādes drošību un kvalitāti.

– Savienības tiesībās paredzētās prasības galapatērētāju aizsardzībai

135. Turklāt – un neņemot vērā vietējo iedzīvotāju stigmatizāciju – ir jāatceras, ka Direktīvās 2006/32 un 2009/72 Savienības likumdevējs ir tieši uzsvēris patērētāju interesi tikt regulāri informētiem par to individuālo elektroenerģijas patēriņu. It īpaši patērētāji būtu aktīvi jāmudina regulāri pārbaudīt savu skaitītāju rādījumus⁷³. Mājokļu aprikošana ar elektroenerģijas skaitītājiem, vienlaikus uzstādot tos aptuveni 6 m augstumā, kas nav sasniedzams augstums vizuālās nolaišanās veikšanai, ir pretrunā šim Savienības tiesībās paredzētajam mērķim⁷⁴.

136. Savienības tiesībās, protams, nav prasīts, lai dalībvalstis nodrošinātu iespēju katram patērētājam bez maksas saņemt elektroenerģijas skaitītāju⁷⁵. Tomēr tādā piegādes teritorijā, kurā iepriekš bieži ir konstatētas krāpnieciskas darbības un manipulēšana ar elektroenerģijas piegādi, patērētājiem ir īpaša interese spēt regulāri pārbaudīt un uzraudzīt to individuālo elektroenerģijas patēriņu⁷⁶.

137. Ņemot vērā iepriekš minēto, iesniedzējtiesai būs jāizvērtē, vai *CHEZ* piedāvājums pēc patērētāju lūguma nodrošināt to mājokli kontrolskaitītāja uzstādīšanu par maksu var tikt uzskatīts par atbilstošu to parasto elektroenerģijas skaitītāju, kas ir uzstādīti aptuveni 6 m augstumā, nepieejamības kompensāciju. It īpaši ir jāatceras, ka maksa par kontrolskaitītāja uzstādīšanu daudzus patērētājus varētu atturēt no šāda skaitītāja uzstādīšanas⁷⁷.

138. Acīmredzot *CHEZ* pēc patērētāju individuāla lūguma piedāvā attiecīgajās teritorijās dzīvojošajiem patērētājiem iespēju veikt vizuālu nolaišanos, izmantojot pacelējplatformu, kas tiek nodrošināta bez maksas. Tomēr šķiet visai apšaubāmi, vai ar šo salīdzinoši dārgo un darbietilpīgo procedūru ir iespējams nodrošināt atbilstību iepriekš minētajam Savienības tiesību mērķim – mudināt patērētājus regulāri pārbaudīt savu skaitītāju rādījumus⁷⁸. Speciāla transportlīdzekļa ar pacelējplatformu, kurš ir iepriekš īpaši jāpieprasa, izmantošana, reāli raugoties, nešķiet iespējama biežāk kā vienreiz vai divreiz gadā⁷⁹.

72 — Šajā ziņā es esmu pārskatījusi savu nostāju secinājumos lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 98. punkts) un izdarījusi jaunu secinājumu.

73 — Direktīvas 2006/32 preambulas 29. apsvēruma pēdējais teikums.

74 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 119. punkts).

75 — Skat. it īpaši Direktīvas 2006/32 13. panta 1. punkta pirmo daļu.

76 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 122. punkts).

77 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 121. punkts).

78 — Direktīvas 2009/72 3. panta 7. punkta apvienojumā ar tās I pielikuma 1. punkta i) apakšpunktu un Direktīvas 2006/32 preambulas 29. apsvēruma pēdējais teikums.

79 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 120. punkts).

3) Starpsecinājumi

139. Rezumējot – tāds pasākums kā pamatlietā pastāvošā apstrīdētā prakse var būt pamatots atbilstoši Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunktam, ja ar to tiek novērsta krāpniecība un ļaunprātīga izmantošana un tas veicina elektroenerģijas piegādes kvalitātes nodrošināšanu visu patērētāju interesēs, ar nosacījumu, ka

- a) šo mērķu sasniegšanai par finansiāli saprātīgu cenu nav iespējams veikt citus, vienlīdz piemērotus pasākumus, kam būtu ne tik nelabvēlīga ietekme uz attiecīgajos rajonos dzīvojošajiem iedzīvotājiem, un
- b) veiktais pasākums nerada nesamērīgu apgrūtinājumu attiecīgā rajona iedzīvotājiem, ciktāl
 - kādas etniskās grupas stigmatizācijas risks ievērojami pārsniedz tīri ekonomiska rakstura apsvērumus un
 - tiek ņemtas vērā patērētāju intereses kontrolēt to individuālo elektroenerģijas patēriņu, regulāri veicot elektroenerģijas skaitītāju vizuālo pārbaudi.

D – Sekas attiecībā uz pamatlietu

140. Gadījumā, ja, izvērtējot diskrimināciju, tiktu izdarīts tāds pats secinājums kā manis iepriekš minētais, tūlītēji rastos jautājums par to, kādas sekas attiecībā uz pamatlietu būtu diskriminācijas etniskās piederības dēļ Direktīvas 2000/43 izpratnē konstatēšanai. Šī problemātika, kas jau tika izskatīta lietā *Belov*, ir tikusi daļēji izvērtēta arī šajā lietā, tostarp no *CHEZ* puses.

141. Šajā ziņā pietiek ar atsauci uz Tiesas pastāvīgo judikatūru: valsts tiesību noteikumi pamatlietā, cik vien tas iespējams, ir jāinterpretē un jāpiemēro ar direktīvu saderīgā veidā. Piemērojot valsts tiesības, valsts tiesai, kurai ir lūgts tās interpretēt, šī interpretācija ir jāveic, cik iespējams, ievērojot direktīvas saturu un mērķi, lai sasniegtu tajā noteikto rezultātu⁸⁰. Valsts tiesām ir pienākums, ņemot vērā valsts tiesības kopumā un piemērojot valsts tiesībās atzītās interpretācijas metodes, veikt visas to kompetencē ietilpstošās darbības, lai nodrošinātu attiecīgās direktīvas pilnīgu efektivitāti un panāktu rezultātu, kas atbilstu direktīvas mērķim⁸¹.

142. Ņemot vērā Tiesas rīcībā esošo informāciju, nekas neliecina par to, ka pamatlietā atbilstošos Bulgārijas tiesību noteikumus, proti, *ZZD* tiesību normas, nebūtu iespējams interpretēt un piemērot ar Direktīvu 2000/43 saderīgā veidā. Tādējādi – ciktāl ir iespējams spriest – neradīsies arī nekādi problēmjautājumi saistībā ar pamattiesību horizontālo tiešo iedarbību.

143. Tāpat ir arī jānorāda, ka direktīva pati par sevi nevar radīt pienākumus attiecībā uz indivīdiem un līdz ar to uz to nevar atsaukties, vēršoties pret indivīdiem⁸².

80 — Pastāvīgā judikatūra; skat., piemēram, spriedumus *Marleasing* (C-106/89, EU:C:1990:395, 8. punkts), *Pfeiffer* u.c. (no C-397/01 līdz C-403/01, EU:C:2004:584, 113. punkts), *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, 24. punkts) un *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 71. punkts).

81 — Šajā ziņā skat. spriedumus *Pfeiffer* u.c. (no C-397/01 līdz C-403/01, EU:C:2004:584, 115.–119. punkts) un *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, 27. punkts); līdzīgi arī spriedumu *Colson* un *Kamann* (14/83, EU:C:1984:153, 28. punkts: “pilnībā izmantojot tai atbilstoši valsts tiesībām piešķirto rīcības brīvību”).

82 — Spriedumi *Faccini Dori* (C-91/92, EU:C:1994:292, 20. punkts), *Pfeiffer* u.c. (no C-397/01 līdz C-403/01, EU:C:2004:584, 108. punkts) un *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, 37. punkts); šajā pašā ziņā arī spriedums *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 39. punkts).

144. Tomēr diskriminācijas aizliegums rases un etniskās piederības dēļ ir vispārīgs Savienības tiesību princips, kas ir ietverts tādā primāro tiesību aktā kā Pamattiesību hartas 21. pants un kas Direktīvā 2000/43⁸³ ir tikai konkretizēts – tāpat kā, piemēram, Direktīvā 2000/78⁸⁴ noteiktais diskriminācijas aizliegums vecuma vai seksuālās orientācijas dēļ, pretēji, piemēram, tiesībām uz apmaksāto ikgadējo atvaļinājumu⁸⁵ vai darba ņēmēju tiesībām uz informāciju un konsultācijām uzņēmumā⁸⁶.

145. Tādās tiesiskajās attiecībās kā šajā lietā, kad tiek izvērtētas attiecības starp patērētājiem un pakalpojumu ar vispārēju nozīmi sniedzējiem, vienlīdzīgas attieksmes princips ir īpaši svarīgs. Tāpat kā darba tiesiskajās attiecībās šādām tiesiskajām attiecībām ir raksturīga strukturāla nelīdzsvarotība pušu starpā.

146. Vismaz šādā situācijā šķistu pamatoti attiecībā uz privātpersonām nepiemērot tādās valsts tiesību normas, kas ir pretrunā pamattiesībās noteiktajam diskriminācijas aizliegumam. Tas tā ir vēl jo vairāk tādēļ, ka tādā lietā kā šobrīd izskatāmā lieta pamattiesības nav paredzētas tieši privātpersonām, bet tās tiek tikai piemērotas kā valsts tiesību tiesiskuma pārbaudes kritērijs⁸⁷.

VI – Secinājumi

147. Ievērojot iepriekš izklāstītos apsvērumus, es ierosinu Tiesai uz *Administrativen sad Sofia-grad* uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem atbildēt šādi:

- 1) rajonā, kurā pārsvarā dzīvo kādas etniskās grupas pārstāvji, citas šajā rajonā dzīvojošās personas, kas pašas nepieder šai etniskajai grupai, var atsaukties uz diskriminācijas etniskās piederības dēļ aizliegumu, ja tās ir cietušas no diskriminācijas saistības dēļ, ņemot vērā attiecīgā pasākuma vispārīgo un kolektīvo raksturu;
- 2) ja patērētāji parasti tiek nodrošināti ar bezmaksas elektroenerģijas skaitītājiem, kas tiek uzstādīti mājokļos vai uz ēku fasādēm, tādējādi, ka ir iespējams tiem piekļūt vizuālas pārbaudes veikšanai, savukārt rajonos, kuros pārsvarā dzīvo romu kopienas pārstāvji, šie elektroenerģijas skaitītāji tiek uzstādīti elektrības stabos patērētājiem nepieejamā aptuveni 6 m augstumā, *prima facie* pastāv netieša diskriminācija etniskās piederības dēļ Direktīvas 2000/43 2. panta 2. punkta b) apakšpunkta, lasot to kopā ar tās 8. panta 1. punktu, izpratnē;
- 3) šāds pasākums var tikt pamatots, ja ar to tiek novērsta krāpniecība un ļaunprātīga izmantošana un tas veicina elektroenerģijas piegādes kvalitātes nodrošināšanu visu patērētāju interesēs, ar nosacījumu, ka
 - a) šo mērķu sasniegšanai par finansiāli saprātīgu cenu nav iespējams veikt citus, vienlīdz piemērotus pasākumus, kam būtu ne tik nelabvēlīga ietekme uz attiecīgajā rajonā dzīvojošajiem iedzīvotājiem, un
 - b) veiktais pasākums nerada nesamērīgu apgrūtinājumu attiecīgā rajona iedzīvotājiem, ciktāl

83 — Spriedums *Runevič-Vardyn* un *Wardyn* (C-391/09, EU:C:2011:291, 43. punkts); skat. arī manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 63. un 80. punkts).

84 — Ar Direktīvu 2000/78 saistītā judikatūra līdz ar to bez problēmām var tikt attiecināta arī uz Direktīvu 2000/43; skat. spriedumus *Mangold* (C-144/04, EU:C:2005:709, 74. un 75. punkts), *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21, 51. un 53. punkts) un *Römer* (C-147/08, EU:C:2011:286, it īpaši 59. punkts).

85 — Spriedums *Domínguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, it īpaši 42. punkts). Minētajā lietā runa nebija par vienlīdzīgas attieksmes principa Pamattiesību hartas 21. panta izpratnē izpausmi, bet gan par Pamattiesību hartas 31. panta 2. punktā sadaļā “Solidaritāte” paredzētajām tiesībām.

86 — Spriedums *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 45.–49. punkts).

87 — Skat. manus secinājumus lietā *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 81. un 82. punkts).

- kādas etniskās grupas stigmatizācijas risks ievērojami pārsniedz tīri ekonomiska rakstura apsvērumus un
- tiek ņemtas vērā patērētāju intereses kontrolēt to individuālo elektroenerģijas patēriņu, regulāri veicot to elektroenerģijas skaitītāju vizuālo pārbaudi.